

מדינת ישראל

משרד החינוך

סוג הבחינה: בגרות

מועד הבחינה: קיץ תשע"ז, 2017

מספר השאלון: 034114

אזרחות

2 יחידות לימוד

הוראות לנבחן

א. משך הבחינה: שעתיים וחצי.

ב. מבנה השאלון ומפתח ההערכה: בש

פרק ראשון — (14x1)

פרק שני — $(9 \times 3) + (13 \times 1)$ — 40 נקודות

פרק שלישי — (12×2) — 24 נקודות

פרק רביעי — (11×2) — 22 נקודות

סה"כ — 100 נקודות

ג. חומר עזר מותר בשימוש: אין.

ד. הוראות מיוחדות: אין.

פורום
קהל
למדיניות
ריבונות לאומית. חירות הפרט.

כתוב במחברת הבחינה בלבד, בעמודים נפרדים, כל מה שברצונך לכתוב בטייטה (י"אשי פרקים, חישובים וכדומה).
רשום "טייטה" בראש כל עמוד טייטה. רישום טייטות כלשהן על דפים שמחוץ למחברת הבחינה עלול לגרום לפסילת הבחינה!
ההנחיות בשאלון זה מנוסחות בלשון זכר ומכוונות לנבחנות ולנבחנים כאחד.

אייר תשע"ז – מאי 2017
נייר מדיניות מס' 33

בהצלחה!

ד"ר הדר ליפשיץ עמית בפורום קהלת

מרצה למדיניות ציבורית. רכז אזרחות בתיכון הימלפרב, ולימד אזרחות במערכת הממלכתית והממלכתית-דתית. היה חבר וועדת המקצוע באזרחות בשנים 2010-2015, וממעצבי תכנית הלימודים במקצוע.

בחינות בגרות באזרחות

ד"ר הדר ליפשיץ

אייר תשע"ז - מאי 2017
נייר מדיניות מס' 33

**בחינות בגרות באזרחות
ד"ר הדר ליפשיץ**

נדפס בישראל, אייר תשע"ז - מאי 2017

מסת"ב 0-39-7674-965-978 ISBN

תוכן העניינים

1	תקציר מנהלים
3	א. מקצוע האזרחות בישראל
3	1. התפתחות המקצוע
4	2. חומרי הלמידה
6	3. מקבלי ההחלטות
7	ב. בחינות הבגרות
7	1. מבנה בחינת הבגרות ומשמעותה
8	2. שאלות הידע
9	3. שאלות אינטגרציה
10	4. שאלות יישום
11	5. שאלות העמדה
11	6. סיכום
13	ג. המלצות
13	1. מה לעשות?
16	2. איך לעשות?
16	3. מתי לעשות?
17	4. סיכום – שיקום מקצוע האזרחות

19	נספחים
19	נספח מס' 1: מבחן חצב קיץ תשע"ז
24	נספח מס' 2: שאלות על מגילת העצמאות כאינטגרציה עם הנושאים השונים
25	נספח מס' 3: דוגמה לבחינת בגרות חלופית באזרחות ומחונן – ד"ר אפרים פודוקסיק
28	דגם תשובות לבחינת הבגרות החלופית באזרחות (מחונן)
35	הערות

תקציר מנהלים

עיקריים – מדינה יהודית, משטר דמוקרטי, והמשטר והפוליטיקה במדינת ישראל.

בנייר מפורטים הרבדים השונים של השאלות בבחינות הבגרות באזרחות, תוך הצבעה על הכשלים בכל אחד מהם. הרובד היסודי הוא שאלות הידע, אשר אינן מקיפות את החומר, ובעיקר מזניחות את נושא-החובה העיקרי – המשטר בישראל. לרוב ניתן לקבל 100 בבחינה מבלי ללמוד את הנושא. רוב שאלות האינטגרציה בין רכיבים שונים בחומר הלימוד משקפות הבנה עמומה ושגויה של מושגי-היסוד. שאלות היישום, אשר דורשות מהתלמיד הכללה מהמושגים המופשטים בעיקר, בנויות על הבנה מעורפלת ואף שגויה שלהם, ומשבשות את הבנת נקרא. טשטוש החשיבה חריף עד כדי כך שגם במושגים קונקרטיים, כחוקים מסוימים, נופלות שגיאות. שאלות העמדה דורשות מהתלמיד לקבוע דעה בסוגיה המובאת לפניו, בהתבססו על ה"עקרונות" שאותם למד. השאלות ניתנות בלא תשתית מינימלית של ידע שיאפשר קביעת עמדה מושכלת, ובכך מחנכות את תלמידי ישראל לדקלם ססמות ריקות ולהגיע על-פיהן למסקנות חסרות בסיס.

מקצוע האזרחות במדינת ישראל עומד במרכזו של דיון פוליטי, אקדמי, תקשורתי וציבורי הולך וגובר בעשור האחרון. נייר מדיניות זה ממוקד ברכיב אחד של המקצוע – בחינות הבגרות. **בנייר יתוארו הכשלים בבחינות המתקיימות כיום, תוצע חלופה ויוסבר כיצד היא מתגברת על הכשלים, ותוצג תוכנית עבודה ליישומה.**

מקצוע האזרחות נלמד באופן דיסציפלינרי מוקפד עד סוף המאה העשרים. נושא-החובה היה המשטר והפוליטיקה במדינת ישראל, וכלל מחצית מהחומר, ולצידו נלמדו נושאי-בחירה רבים, שמהם נותרו בשנות התשעים שני נושאים: ערביי ישראל, ודת ומדינה. בשנות התשעים הוקמה ועדה בראשות פרופ' מרדכי קרמניצר. הוועדה ביקשה לחזק "זהות אזרחית כזהות משותפת לכל הישראלים", לעומת "זהויות קבוצתיות אחרות", ביניהן הזהות הלאומית. אף שלימוד המשטר והפוליטיקה נותר להלכה נושא-החובה, למעשה נהפך הלימוד לממוקד ב"עקרונות" וב"ערכים" מופשטים. הלגיטימיות של מדינת הלאום היהודית הוטלה בספק. בשנת 2011 שונתה תוכנית הלימודים במגמה לחזק את לימוד המשטר והחברה ולהציג את ישראל כמשקפת את המודל הדמוקרטי בעולם המפותח, ואושרו שלושה ספרי לימוד חדשים עד 2016. חומר הלימוד כולל שלושה חלקים

ההמלצות קוראות ליישם שתי החלטות שהתקבלו במשרד ולא יושמו על-ידי הפיקוח: הקמת ועדת-משנה לנושא הבחינות, והגדרת מושגים בדיוק בהתאם לכתוב בשלושת ספרי הלימוד. לגבי הבחינות עצמן יש להקפיד כי יוקדש פרק לכל אחד משלושת הנושאים העיקריים, שהמושגים יהיו מוחשיים יותר ומופשטים פחות, ושהיישום יתבסס בעיקר על בסיסי ידע מוגדרים היטב, כגון חוקי-היסוד והמציאות החברתית והמשטרית. מגילת העצמאות תילמד באופן יסודי ומעמיק, תוך אינטגרציה עם כל נושאי המקצוע. לימוד העמדות ייעשה מתוך התבוננות על עמדותיהן של כל הסיעות המיוצגות בכנסת, מ"יהדות התורה" ועד "הרשימה המשותפת". כמו-כן מוצע להקים ועדות-משנה לוועדת המקצוע, אשר יפקחו מקרוב על השינויים, תוך הצגת תוכנית עבודה לשיקום בחינות הבגרות והמקצוע עד לשנת תשע"ט.

הנייר יציג תמונה מפורטת של הכשלים במסגרת ניתוחה של בחינת הבגרות האחרונה; שאלות המדגימות את מגילת העצמאות כבסיס ללמידה; וכן דוגמה לבחינה חלופית היכולה לשמש תשתית לשיקום המקצוע, ולאחריה מחוון תשובות התואם אותה. הבחינה והמחווה הוצגו בדיונים פנימיים על-ידי ד"ר אפרים פודוקסיק מהאוניברסיטה העברית בירושלים.

א. מקצוע האזרחות בישראל

לתוכני הלימוד באזרחות כתבה הוועדה:

”ראוי לשים דגש על לימודי דמוקרטיה (ולא דווקא על משטר מדינת ישראל) במתכונתו העכשווית), על תפיסת זכויות האדם של הדמוקרטיה (יותר מאשר על הפרטים המשטריים), ועל הצדדים הפילוסופיים בפילוסופיה של המוסר ובמחשבה המדינית (ולא רק על היבטים מוסדיים ותפקודיים).”⁴

בשנת הלימודים תשס”א (2000/01) הושקה תוכנית לימודים חדשה באזרחות, השונה באופן יסודי מהתוכניות שנלמדו בדור שלפניה. אומנם, ”המשטר והפוליטיקה במדינת ישראל” נשאר הנושא המרכזי בתוכנית, אך במטרות ההוראה למקצוע האזרחות שפרסם משרד החינוך,⁵ ואשר תאמו את רוחו של דוח קרמניצר, לא נכללו ידע והכרה של המשטר והפוליטיקה, והודגשו ערכים דמוקרטיים כלליים. בתכנון ההוראה הודגש הצורך ”לשים לב לשימוש החוזר במושגים ‘המובן הפורמלי’ ו‘המובן המהותי’”, ובחלק ממטרות ההוראה נטען כי הגדרת מדינת ישראל כמדינת לאום יהודית מקשה על הערבים, הדרוזים והצ’רקסים להזדהות עם סמליה ולקבל חלק מחוקיה, כחוק השבות, התש”י-1950. בהמשך לכך נדרש שהתלמידים יכירו את הטענות השונים בוויכוח על

בחלק זה יוצגו השינויים העיקריים שחלו במקצוע האזרחות משנות השבעים ועד 2017. לאחר התיאור ההיסטורי יוצגו חומרי הלמידה המצויים ומשפיעים בשדה, והגורמים המנהליים הממונים על קביעת המדיניות.

1. התפתחות המקצוע¹

תוכנית הלימודים באזרחות כמקצוע נפרד הושקה במהלך שנות השבעים. מספר השעות שהוקצו אז ללימוד המקצוע היה קטן בהשוואה להיום, אך הלימוד היה רחב יותר בתכניו. נושא-החובה היה המשטר והפוליטיקה במדינת ישראל, ולצידו הוצעו נושאי-בחירה על כלכלת ישראל, הסכסוך הישראלי-ערבי, פערים ומצוקה, יחסי עבודה, ערביי ישראל ודת ומדינה. לקראת סוף המאה הקודמת למדו 90% מהתלמידים על ערביי ישראל כנושא-בחירה, והשאר למדו על דת ומדינה.

במרס 1995 הקים שר החינוך דאז, פרופ’ אמנון רובינשטיין ממרצ, צוות היגוי בראשות פרופ’ מרדכי קרמניצר ”להנחלת האזרחות לתלמידים כיסוד ערכי והתנהגותי משותף לכל אזרחי המדינה”.² הוועדה ראתה צורך דחוף בחיזוק ”הזהות האזרחית כזהות המשותפת לכל הישראלים”, לעומת ה”זהויות הקבוצתיות האחרות”,³ ביניהן הזהות הלאומית. ביחס

היישוב העברי למנוע מלחמה. כן הורחב החלק העוסק במאפיינייה של מדינת ישראל כיהודית, כגון המשפט העברי, הרוב היהודי וביטויים סמליים ללאומיותה של המדינה. נוסף על כך הוצגו התייחסויות דמוקרטיות שונות לזכויות הקבוצה (נושא שהוצג באופן חד-משמעי יותר בספר הישן). נושא חשוב נוסף שהוסף היה הקבוצות השונות בקרב המיעוטים בישראל – דרוזים, בדווים וכדומה. עד אז נלמד הנושא בהתאם לנרטיב הלאומני הערבי של "מיעוט ערבי" מקופח ומופלה. הצגת הקבוצות השונות, תוך התייחסות להשתלבותן במערכות הביטחון ובמדינת ישראל, תיארה את המציאות באופן מורכב יותר. השינויים הללו ואחרים נועדו להפיג את הדו-ערכיות ששררה למן שנת 2000 כלפי הדמוקרטיה הישראלית.

השינויים בתוכנית הלימודים היו חלק מהמהלך שהובילו צמרת וכהן. צעד חשוב נוסף היה קבלת ספרי לימוד חדשים, אשר שונים באופן מהותי מהספר הישן: תחילה יצא ספרו של פרופ' אברהם דיסקין, בהמשך התקבל ספרו של ד"ר דוד שחר, ובשנת 2016 אושר ספר לימוד נוסף מטעם משרד החינוך (לקמן: הספר החדש).⁹

2. חומרי הלמידה

ההידרדרות הדיסציפלינרית במקצוע מתבטאת בחומרי הלמידה. בנוגע לספר הישן, שהיה בסיס הלימוד המרכזי עד 2016, קיימת תמימות-דעים בין החוקרים כי הוא רצוף טעויות, וכי אף מושגי-היסוד הוצגו בו באופן רשלני.¹⁰ טעויות הופיעו גם בבחינות הבגרות. לקמן נציג את הבעייתיות בספר הלימוד המרכזי במערכת כמשתקפת וכנובעת ממבנה הספר עצמו, ולא רק בנושאים מסוימים בו. הגישה השלטת בספר מתבטאת גם באתר המרשתת של מט"ח, המשמש כאתר הפיקוח, וב"מחווני המושגים" המשתנים שהוצאו מטעם המפמ"רית (המפקחת המרכזית).

הלגיטימיות של סמלים יהודיים (דוגמת הדגל) ויגבשו עמדה אישית. כך גם לגבי חוק השבות – נדרש שהתלמידים יבינו כי חוק השבות הוא מהיסודות החוקתיים של ישראל, ויגבשו עמדה אישית בנוגע לשאלה אם החוק מבחין או מפלה. במאה הקודמת עסקה כמחצית הבחינה (כ-45% ממנה) בערביי ישראל.⁶ התוכנית משנת 2000 הפחיתה מאוד את העיסוק בהכרת ערביי ישראל. מאידך גיסא, התלמידים נדרשים להכיר ולהבין כי יש בישראל "אפליה ממוסדת בחקיקה ובחלוקת משאבים ואפליה חברתית"⁷ כלפי האזרחים הערבים. ספר האזרחות שנכתב בשנת 2000 – "להיות אזרחים בישראל" (לקמן: הספר הישן) – נכתב ברוח זו והוטמע באופן עמוק בכל המערך של מקצוע האזרחות. בעשור הקודם הודגש כי מקצוע האזרחות בנוי מ"שפה" המורכבת מעקרונות וממושגים מהותיים, ופחתה ההתייחסות הקונקרטית למציאות הפוליטית והממשלית.

בתקופת השר גדעון סער (2009–2013) הוביל יושב-ראש המזכירות הפדגוגית ד"ר צבי צמרת שינוי בתוכנית הלימודים. השינוי החל בתקופת כהונתו של פרופ' ידידיה שטרן בתפקיד יושב-ראש ועדת המקצוע, ונמשך וסוכם בתקופת מחליפו בתפקיד פרופ' אשר כהן בקיץ 2011. לנוכח הצגת הלגיטימיות של מדינת לאום בכלל ושל מדינת ישראל בפרט כמוטלת בספק, הוספו תכנים המבססים את הלגיטימיות הדמוקרטית של מדינת לאום.⁸ הטיפולוגיה שהייתה מקובלת קודם לכן, אשר הציבה את "מדינת כל אזרחיה" (שהוצגה כדמוקרטיה האולטימטיבית) מול "מדינת הלאום" (הבעייתית מבחינה דמוקרטית), הוחלפה בטיפולוגיה משולשת. בין שני הסוגים האמורים הוספה "מדינת לאום של כל אזרחיה" – דרך-המלך של רוב הדמוקרטיות בעולם, הנוהגת גם בישראל. כמו-כן הוסף הרקע ההיסטורי המבסס את הלגיטימיות הבין-לאומית של הקמת מדינת ישראל ואת המוכנות המתמשכת של הנהגת

בספר או באתר מט"ח (המשמש בפועל כאתר הפיקוח).¹² אף לא אחד מבין שבעת פרקי החלק "מהי דמוקרטיה?" בספר הישן מוקדש לאחד משני המרכיבים האמורים. (בספר החדש נעשה תיקון מסוים בנקודה זו, משהוקדש לנושא פרק אחד מתוך ארבעה-עשר.) לימוד על בחירות חופשיות (דהיינו, בחירות חשאיות, תחרותיות והוגנות אשר מתקיימות באופן קבוע) הוא עוגן החינוך לדמוקרטיה, וזאת לפחות משתי סיבות: ראשית, ברמה התיאורטית בחירות חופשיות הן המרכיב המשותף לכל הגדרות הדמוקרטיה; שנית, מוסד הבחירות הוא הביטוי האולטימטיבי ליכולתו של כל אזרח ליטול חלק בתהליך השלטוני. על-כן בחינוך לדמוקרטיה ראוי לשמו יש ללמד אזרחים את עקרון הבחירות כמרכיב בסיסי בכל משטר דמוקרטי, ולהקנות להם את הכישורים הדרושים על-מנת ליטול חלק בבחירות בצורה מושכלת, לרבות התמצאות בפרוצדורות של בחירות כלליות ובחירות מקומיות ובמפה המפלגתית הפוליטית. עניין הבחירות אינו מטופל באופן יסודי, ויש טעויות עובדתיות רבות בנוגע לשיטות הבחירות הנהוגות בעולם. ציון "היתרונות והחסרונות" של השיטות נטול זיקה לניתוח המקובל של מאפייני שיטות הבחירות השונות ותוצאותיהן. זאת, אף שקיימת ספרות מקצועית ענפה בנושא.

מרכיב שלישי המהווה חלק בכמה הגדרות "רחבות" של הדמוקרטיה – השאיפה לשמירת זכויות-יסוד – זוכה בהדגשה בחומרי הלימוד. אולם גם כאן מיון הזכויות והסברן עומד בחלקו בסתירה לספרות הדיסציפלינרית.¹³

מבנהו של ספר-היסוד (הישן) של המקצוע מלמד על הרדידות והמגמתיות הקיימת ביחס ליסודות המשטר בישראל. במקום לחזק ולבסס את צדקת דרכה של המדינה היהודית ואת הכרת המשטר הדמוקרטי ויסודותיו, פנה מקצוע האזרחות לכיוון ההפוך. במקצוע

ראשית, תוכניות הלימודים לדורותיהן קובעות כי נושא-החובה בלימודי האזרחות הוא "המשטר והפוליטיקה במדינת ישראל". אולם בפועל המשטר והפוליטיקה במדינת ישראל נדחקו לשוליים בחומרי הלימוד, ולקמן נציג את שוליותם גם בבחינות. החלק הראשון של הספר הישן מוקדש לנושא "מהי מדינה יהודית?". הנושאים המושגיים המובילים בחלק זה מובאים בשני הפרקים הראשונים. הפרק הראשון – "לאום ומדינות לאום" – מדגיש את הבעייתיות בשילובם של בני מיעוטים במדינת לאום "אתנית" (דוגמת ישראל). בעקיפין מאומצת בו הטענה שמדינת לאום אינה יכולה (או "מתקשה") להיות מדינה דמוקרטית. הדבר עומד בניגוד לעובדה הפשוטה שרוב המדינות הדמוקרטיות הן מדינות לאום.

במקום נושא-החובה שנדחק לשוליים, חומרי הלימוד מעמידים במרכז את ההווה הדמוקרטית. בנושא זה בולטים מחדלים. החלק השני של הספר הישן מוקדש לנושא "מהי דמוקרטיה?", אך אין בחלק זה – לא במדריך למורה ולא בחומר הלימוד המקוון – הגדרה מנחה ברורה אחת של המושג "דמוקרטיה". בעמ' 93 ו-94 של הספר מובאות עשר הגדרות שונות של "דמוקרטיה", אך רובן אינן מוכרות בספרות המקצועית, וכולן מובאות ללא ציון מקור. את הרשימה מסכמת מסגרת ובה תשעה "עקרונות", אך אלה אינם מהווים מרכיבים בהגדרה כלשהי של "דמוקרטיה" שמוכרת מן הספרות המקצועית במדע המדינה. ה"עקרונות" נגזרים לכאורה מתוך ה"הגדרות", אבל הקשר בין שתי הרשימות רופף, וממילא גם ההגדרות וגם העקרונות אינם מעוגנים היטב בידע המקצועי בדיסציפלינה.¹¹

שני המרכיבים ההכרחיים בהגדרות המקובלות של המושג "דמוקרטיה" בספרות המקצועית – ריבונות העם וקיומן של בחירות תחרותיות – נדחקו לשוליים, ואינם מוסברים באורח סביר

הושרשה גישה אידיאולוגית ואף אנטי-מדעית. דוגמה לכך ניתן לראות בתגובתו של משרד החינוך על ספרו של דיסקין.¹⁴ דיסקין תיאר בספרו, בצורה מקוצרת ופשוטה להבנה, את פרדוקס הבחירה של ארו (Arrow's paradox), המוכיח כי אי-אפשר ליצור שיטת בחירות שנקייה מפגיעה באחד מהתנאים ההכרחיים לבחירות דמוקרטיות. אחד מקברניטי המקצוע דאז במשרד החינוך, שהיה מעורב בתהליך של אישור הספר, דרש ממנו להוציא את תיאור הפרדוקס מהספר, מכיוון ש"הוא סותר את התפיסה הערכית של התכנית".¹⁵

3. מקבלי ההחלטות

בתהליך קביעת המדיניות במשטר דמוקרטי, השר קובע "מה" בעוד הפקידות קובעת "איך". בתחום הפדגוגי יושב-ראש המזכירות הפדגוגית (להלן: יו"ר המז"פ) מגשר בין הפוליטיקאי לבין הפקידות הקבועה במשרד. הוא ממונה, בין היתר, על כל המפמ"רים של המקצועות השונים, ותפקידו, כמי שנבחר למעשה על-ידי השר, הוא לאפשר לשר לקדם את המדיניות שהוא מעדיף, בהבטיחו כי ההוראות יגיעו לפקידות באופן מקצועי. ועדת המקצוע, שתפקידה לייעץ ליו"ר המז"פ בענייני המקצוע, היא גורם מגשר ומאזן נוסף: היא מגשרת בין הפוליטיקה והפקידות לבין הדיסציפלינה. הוועדה נבחרת על-ידי יו"ר המז"פ (נציג השר) אחרי שהתייעץ עם הפקידות. הפקדת הסמכות בידי איש-אמונו של השר נועדה להבטיח שהוועדה תפעל על-פי כיוון המדיניות שאימץ השר.

בראשות ועדת המקצוע,¹⁶ המופקדת גם על תוכנית הלימודים, עומד מרצה בכיר, ולצידו חברים בוועדה שישה אנשי אקדמיה נוספים. בתחומי דעת שיש בהם יותר מתחום התמחות אחד ניתן ייצוג להתמחויות השונות המשתייכות לדיסציפלינה הנלמדת במערכת החינוך. החברים האחרים בוועדה הם מדריך ארצי

ומורים, ורצוי שיהיה ביניהם גם מנהל בית-ספר. מכוח השילוב של מומחיות דיסציפלינרית, הוראה והדרכה הקיים בוועדה, היא משלבת בתוכה זוויות-ראייה מגוונות. המפמ"ר הוא אחד מחברי הוועדה, והוא מרכז את עבודתה. הוועדה אומנם מיעצת, אך "וועדות העוסקות בהיבטים שונים של הוראת המקצועות יפעלו במסגרת המדיניות והכללים שיוצאו ע"י ועדת המקצוע [ו]יאשרו ע"י המזכירות הפדגוגית".¹⁷ הוועדה יכולה לפעול גם באמצעות ועדת-משנה בראשות אחד מחבריה, שבה יכולים להיות גם חברים מחוץ לוועדה. תפקידה של הוועדה הוא לייעץ למזכירות הפדגוגית בנושאים שונים הקשורים ללימוד המקצוע במערכת החינוך, כגון מצב המקצוע; דרכים לשיפור ההוראה; תוכנית הלימודים, הטמעתה והפעלתה; סוגיות הקשורות לחומרי הלימוד במקצוע; הערכת הישגים במקצוע (בחינות – בגרות, גמר ועוד); וכן הכשרת מורים והשתלמותם.

דרישת-הסף למפמ"ר היא תואר שני, והוא ממנה את ועדת המורים הכותבת את בחינות הבגרות. במסגרת כתיבת המבחן נכתב גם מחוון תשובות המנחה את הבודקים. בתהליך הבדיקה – שבו מועסקים מעריכים, ביניהם בכירים – נבדק מדגם ראשוני של בחינות, כדי לבדוק אם המחווה זקוק לעדכונים בהתאם לתשובות נפוצות. ההחלטות מתקבלות על-ידי מרכז בדיקת הבחינות, המפמ"ר והמעריכים הבכירים של הבחינה.

ב. בחינות הבגרות

הלמידה ולקשרו לכתוב במאמר. בפרק ד יש גם שאלות עמדה, שבהן התלמידים נדרשים להביע את דעתם בשאלה המוצבת לפניהם, תוך שימוש במושגים מחומרי הלימוד.

כהן¹⁸ העיד כי לאחר הרחבתה של תוכנית הלימודים באזרחות לשתי יחידות לימוד, בחינת הבגרות במקצוע כוללת כמה פרקים ההולמים את מטרות המקצוע, כפי שהן מופיעות בתוכנית הלימודים. פרקים אלה כוללים שאלות ידע – שאלות שבודקות את הידע שרכשו התלמידים בנושאים ובמושגים השונים, ואשר חלקן דורשות אינטגרציה והבנה ברמה גבוהה של המושגים והנושאים שנלמדו; שאלות ניתוח ויישום – שאלות הדורשות הבנה וניתוח של אירועים אקטואליים וטקסטים טיעוניים לאור המושגים התיאורטיים שנלמדו; ושאלות גיבוש עמדה – שאלות המבקשות מהתלמיד להביע עמדה מנומקת, תוך התבססות על ידע, הבנה וניתוח של נושאים שונים. כהן הסביר כי שלושת סוגי השאלות שבבחינת הבגרות משקפים שלושה שלבים אשר הכרחיים בעיניו לשם הטמעה של תהליך חינוך אזרחי נאות, והם: (א) רכישת ידע תיאורטי; (ב) ניתוח אירועים אקטואליים; (ג) גיבוש עמדה.¹⁹ עיקר גאוותו של כהן הייתה על שאלות העמדה, אשר הוכנסו על-ידיו למערכת עם הרחבת המקצוע לשתי יחידות לימוד. כהן מציין כי שאלות מסוג

חלק זה ידון בהרחבה בבחינות הבגרות באזרחות ובבעייתיות הקשה הקיימת בהן. יוצג מבנה הבחינות הקיים כיום, יפורטו סוגי השאלות השונות, ותתואר הבעייתיות הקיימת בכל סוג. המחשת הבעייתיות תוצג באמצעות עיון בבחינת הבגרות האחרונה שנערכה עד שעת כתיבתן של שורות אלה – חצב-ברק אוגוסט 2016, המוצגת בנספח א.

1. מבנה בחינת הבגרות ומשמעותה

השינויים במקצוע האזרחות, אשר החלו בהשפעתה של ועדת קרמניצר, מצאו את ביטויים גם בבחינת הבגרות. עם כניסתו של הספר הישן למערכת, בראשית המאה, נהפכו השאלות לתיאורטיות, והחלו לעסוק יותר בעקרונות מופשטים ובזכויות שונות, ופחות בהכרת שיטת המשטר והחברה. אדר כהן היה המפמ"ר שבתקופתו הוכפלו שעות הלימוד וגובש המבנה הנוכחי של הבחינה.

במבחן ארבעה פרקים. פרק א ושלוש מתוך חמש השאלות בפרק ד הן "שאלות אירוע". בפרק ב יש שאלות ידע. בשלוש שאלות (27%) נדרש ידע מסוים וממוקד, ושאלה אחת (13%) דורשת אינטגרציה בין שני נושאי ידע. בפרק ג יש שאלות על קטע בן כמה פסקות, שבכל אחת מהן התלמידים צריכים להתייחס לנושא מחומר

הזנחת שניים מתוך שלושת הנושאים המרכזיים – מהי מדינה יהודית והמשטר והפוליטיקה בישראל – בולטת גם בהשוואה למקומו המרכזי של נושא הזכויות בבחינה, אף שהוא מהווה רק פרק אחד מתוך החלק על הדמוקרטיה. תלמיד שלמד (היטב) רק את הפרק הזה יקבל במבחן 41 נקודות, כלומר, יותר מכפי שיקבל מי שלמד אחד משני חלקי-היסוד האמורים של המקצוע. תלמיד שלמד הכל למעט פרק זה יוכל להגיע לציון של 93 לכל-היותר – פחות ממי שלא למד אחד משני חלקי-היסוד האמורים של המקצוע, שיוכל לקבל כאמור 100.

העובדה שאי-אפשר להצליח בבחינה מבלי ללמוד על הדמוקרטיה היא טובה ורצויה. אך הזנחת לימוד המדינה היהודית, והאפשרות הנפוצה לקבל 100 במבחן מבלי ללמוד כלל על המשטר והפוליטיקה בישראל, מעידות על כשל חמור במבנה הבחינות. תלמיד בישראל יכול לעבור בהצלחה את בחינת הבגרות במקצוע האזרחות מבלי לדעת דבר על מה שנחשב בכל העולם כבסיס המקצוע – המשטר והפוליטיקה במדינה.

זאת ועוד, עיון בבחינות מלמד על הזנחת נושאים נוספים חשובים מאוד. אחד הבולטים הוא הלימוד על המיעוטים בישראל. מבקר המדינה העיר על החשיבות של חיזוק החיים המשותפים של יהודים ובני מיעוטים בישראל.²¹ במאה הקודמת עסקה כמחצית הבחינה (כ-45% ממנה) בנושא המיעוטים, אך הדבר הוזנח בתוכנית משנת תשס"א. אחת התוספות החשובות בתוכנית הלימודים החדשה שהובילו צבי צמרת ואשר כהן הייתה לימוד על קבוצות מיעוט שונות. אולם בבחינות הבגרות הנושא אינו קיים כמעט. בשלוש הבחינות האחרונות הייתה רק שאלת-בחירה אחת על הנושא, וגם זאת רק בשתיים מתוך שלוש הבחינות. יתר על כן, שתי שאלות אלה לא דרשו הכרה של קבוצות המיעוט, אלא רק ידיעה בדבר התייחסותם של המדינה והאבות המייסדים אליהן.

זה ילכו ויתפסו מקום מרכזי בבחינת הבגרות בעתיד. אכן, בתחילה שולבה שאלת עמדה אחת כשאלת-בחירה מתוך ארבע בפרק הרביעי (שם התלמידים נדרשים לענות על שתי שאלות), ובהמשך הורחב השימוש בשאלות מסוג זה ושולבו שתי שאלות-בחירה כאלה מתוך חמש. על-פי הודעת המפמ"ר הנוכחית יעל גוראון,²⁰ החל בקיץ תשע"ח תהיה חובה לענות על אחת מתוך שתי שאלות העמדה.

המבחן משלב אם כן שאלות ידע ישירות, שאלות ידע המחייבות אינטגרציה, שאלות יישום מתוך טקסט ושאלות יישום לגיבוש עמדה. גיוון השאלות מבורך, אך לקמן נצביע על הבעייתיות הקשה בכל אחד מהרכיבים – הידע, האינטגרציה, היישום והעמדה. הדיון המפורט בסוגי השאלות השונים יודגם כאמור באמצעות הבחינה האחרונה שהתקיימה עד למועד כתיבתן של שורות אלה, המובאת בנספח 1.

2. שאלות הידע

חלוקת הבחינה לפרקים אינה מבוססת על החלקים השונים של החומר – חלק מהחומר בכל פרק. כלומר, ניתן לוותר על לימוד חלקים שלמים ומרכזיים מתוכנית הלימודים ועדיין להצליח בבחינה. כך, תלמיד שלא למד כלל את החלק על מדינה יהודית יכול לקבל 100 במבחן! ציון 100 יקבל גם תלמיד שאינו יודע כלל ועיקר על המשטר והפוליטיקה בישראל. לעומת זאת, תלמיד שלא למד את החלק על המדינה הדמוקרטית יקבל לכל-היותר 46 נקודות במבחן. באופן דומה, תלמיד שלמד רק את השער "מהי מדינה יהודית?" (ועונה עליו בצורה מלאה) יקבל רק 37 נקודות; תלמיד שהסתפק בלימוד החלק העוסק במשטר ובפוליטיקה יוכל לזכות ב-26 נקודות בלבד (אפילו לא שליש מהנקודות); ולעומתם תלמיד שלמד רק את החלק העוסק במדינה דמוקרטית יקבל 82 נקודות!

ואחת מהזכויות הפרטיות (כגון חופש התנועה, חופש המצפון, חופש העיסוק ועוד).²⁴ כלומר, הייתה הגדלה כמותית של העיסוק בזכויות האדם, ונדרש ידע פרטני לגביהן, אך הופחת באופן משמעותי העיסוק ביסודותיהן של הזכויות בכלל וביישומן בישראל. העדפת הפרטים על היסודות מתבטאת גם בהזנחת הזכויות הפוליטיות והאזרחיות, המהוות תנאי הכרחי לדמוקרטיה בכל הגדרותיה.

3. שאלות אינטגרציה

שאלות האינטגרציה דורשות מהתלמיד לקשר בין שני רכיבי ידע בחומר הנלמד. אולם במקרים רבים הקישורים הנדרשים בבחינה מאולצים, לא-מדויקים ומוטים. דוגמה לכך ניתן לראות בארבע מתוך חמש שאלות האינטגרציה במבחן (ראו נספח א, שאלות 8-12). שאלה אחת, עניינית וטובה (9), קושרת בין הבמה המתאפשרת בתקשורת לפלורליזם. אולם ארבע השאלות האחרות מעורפלות ואף לקויות: הקשר בין "נציב תלונות הציבור" לבין "שלטון העם" (12) רופף וחלקי, אם קיים בכלל; עקרון שלטון העם מתבטא בכל שיטה של בחירות תחרותיות, והצמדתו לשיטה מסוימת (10) אינה מובנת; וגם הצמדתה של שיטת בחירות מסוימת, במיוחד בשלטון המוניציפלי, ל"עקרון הפרדת הרשויות" (11) נראית כמערבת מין בשאינו מינו. ההטיה ניכרת במיוחד בשאלה 8, המקשרת בין הזרם הרפורמי לבין "עקרון הפלורליזם". הפלורליזם מתבטא בריבוי הזרמים, אולם הדרישה להצביע דווקא על הזרם הרפורמי כמממש פלורליזם מהווה בוודאי חלק מן המחלוקת בין הזרמים השונים, ולא עובדה מוסכמת.

נושא יסודי נוסף שנעדר לחלוטין מהמבחנים ומהנחיות הפיקוח הוא הכרת המפה הפוליטית בישראל. אף שתוכנית הלימודים קובעת כי "מפת המפלגות בישראל תוצג לפי רצפים של מאפיינים בסוגיות של חץ ובטחון, חברה וכלכלה, דת ומדינה",²² הדבר אינו מופיע כלל בבחינות ובדרישות לקראתן.

אם אפשר לקבל 100 במבחן הבגרות באזרחות מבלי ללמוד כלל על יסודות המשטר והפוליטיקה בישראל, על קבוצות המיעוט בישראל ועל העמדות הפוליטיות העכשוויות של המפה הפוליטית בישראל, אזי האזרחים שיוצאים ממערכת החינוך אינם מכירים כלל את היסודות הנדרשים לשם אוריינות בסיסית בחברה ובפוליטיקה הישראלית.

אולם לא רק ההווה אינו נלמד. נקודת המוצא בספר הישן הייתה מגילת העצמאות. בתוכנית הלימודים נקבע כי "הכרזת העצמאות תוצג כמשקפת את העקרונות שעליהם מושתת המשטר במדינת ישראל ושעל פיהם עליה לפעול".²³ אולם גם מגילת העצמאות זוכה בהתייחסות מינורית של שאלת-בחירה אחת בלבד מתוך עשרים שאלות המבחן.

לעומת כל אותם נושאים שמוזנחים בבחינה – המשטר והפוליטיקה בישראל, החברה הישראלית, אופייה היהודי של מדינת ישראל ואבני-היסוד במגילת העצמאות – בולטת ההתייחסות הנרחבת בבחינה לנושא הזכויות. במתכונת הקודמת היווה נושא זה כ-8% מהמבחן, לעומת קרוב ל-25% במתכונת הקיימת. ההבדל ניכר גם בתוכן השאלות. במתכונת הקודמת עסקו השאלות בעקרונות של זכויות האדם והאזרח, והתלמידים נדרשו להדגים תוך יישומם באתגריה של מדינת ישראל. במתכונת הנוכחית, לעומת זאת, התלמידים נדרשים להפגין ידע מופשט על פרטיות של הזכויות השונות, ולהגדיר כל אחת

4. שאלות יישום

מתאימות ל"חופש העיסוק", אף שמבחינה מהותית אין מדובר כאן בפגיעה בזכות זו. כלומר, התלמידים נדרשים לחפש "רמזים" בתוך טקסט אשר משמעותו שונה. כך מטמיעים בתלמידים הבנת נקרא לקויה.

המבחן מלמד כי הערפול, חוסר הדיוק והשיבושים גולשים מהמושגים המופשטים גם אל חומרים מוחשיים ובהירים בחומר הלימוד, כגון חוקים. חוק יסודות המשפט, התש"ם-1980, קובע כי יש לפנות אל "עקרונות החירות, הצדק, היושר והשלום של מורשת ישראל" רק כאשר בית המשפט לא מצא "תשובה בדבר חקיקה, בהלכה פסוקה או בדרך של היקש". אולם באחת השאלות במבחן (17) ביקש הנואם "להתבסס ככל האפשר על המקורות היהודיים, בייחוד אם הם אינם יכולים להסתמך על החקיקה הקיימת". התלמידים התבקשו לציין את החוק שהנואם התבסס עליו ולהסביר כיצד הוא בא לידי ביטוי בדבריו, אף שדברי הנואם גולשים אל מעבר לחוק ואף נוגדים את הכתוב בו במפורש.

שאלות היישום ממחישות את הדרישה הקיימת במערכת ללימוד מעורפל, משובש ושגוי של "עקרונות" ו"זכויות". הבנת הנקרא היא מילולית, ולא תוכנית. הערפול והעיוותים גולשים מן המושגים המופשטים אף לחומרים מוחשיים כחוקי מדינת ישראל. אבל עיוות החשיבה מגיע לשיאו בשאלות העמדה.

בשאלות היישום – הלא הן שאלות האירוע המופיעות במבחן – התלמיד נדרש למצוא זכות, עיקרון דמוקרטי או רכיב אחר של חומר הלימודים באירוע המוצג בשאלה. שאלות יישום דורשות מן התלמידים לא רק לדעת את החומר הנלמד, אלא גם להבינו ברמה המאפשרת את החלתו בהקשר חדש. בשל העיסוק בתכנים מופשטים כגון "עקרונות" והגדרת זכויות כוללניות ומעורפלות, הלימוד ויישומו מערפל את החשיבה, ומלמד את התלמידים לדקלם סמכות כוללניות ולא-מדויקות.

את הערפול והשיבוש ניתן לראות במבחן האחרון (נספח א, שאלות 1-2 ו-16-20). באחת השאלות (2) הוצג אירוע שבו החליטו מנהליהם של רוב בתי-הספר במדינה מסוימת לשלב בשר בתפריט הארוחות משום שרוב האוכלוסייה אוכלת בשר, והתלמידים נדרשו לראות בהחלטה זו מימוש "העיקרון הדמוקרטי" של הכרעת הרוב (א2). החלטת ממשלה לאסור פעולות מסוכנות שכבר גרמו למוות ולהטיל קנסות גבוהים על מבצעה (18) – החלטה שיכולה להתקבל בבריטניה כבקוריאה הצפונית, בלא קשר לאופי הממשל – נדרשה להיות קשורה ל"עיקרון דמוקרטי" כלשהו. (מהו?)

אין מדובר רק בהגדרות עמומות ומוטעות של המושגים. שיפור טכנולוגי הוצג כפגיעה ב"זכות טבעית" של העוסקים במקצוע (16). איני מכיר שום גישה פרשנית לתיאוריית הזכויות הטבעיות המצדיקה פרשנות כזו. כדי להתמודד עם הגדרות משובשות ומוטעות, ועם דוגמות שאינן מתאימות מבחינה מהותית למושגים, פיתחו המורים את שיטת "מילות העוגן". בשאלה נכתב כי בשל הטכנולוגיה החדשה טענו העובדים כי "הם אינם יכולים למלא במשטרה את התפקיד שהוכשרו לו". המילים "אינם יכולים למלא..." את התפקיד

5. שאלות העמדה

בין הנזקקים להתאמות לבין האחרים. בשני המקרים התלמידים נדרשים לקבוע עמדה אם הם בעד המהלך או נגדו בתוך כרבע שעה.

התלמיד, אשר אמור להשתמש ב"שפה" של עקרונות ומושגים, לומד מכך שהוא אינו צריך ללמוד על ההיסטוריה של הנושא בארץ ובעולם ועל החלופות הרלוונטיות והשלכותיהן החברתיות-הכלכליות לפני שהוא מגבש עמדה. בהעדר תשתית של ידע, המושגים שהוא למד במקצוע האזרחות נהפכים לסמכות נבובות שהוא לומד לדקלם בלא התחשבות בהקשר. כך מטפחים חשיבה דוגמטית המזלזלת בהכרה ובלימוד של העובדות, ויוצרים שיח פופוליסטי נבער.

6. סיכום

בחינות הבגרות משקפות מציאות של כשל בכל רובדי הבחינה. שאלות הידע אינן מקיפות את החומר כולו, ובעיקר מזניחות את רכיב-החובה היסודי ביותר בו – המשטר והפוליטיקה בישראל. שאלות האינטגרציה דורשות מהתלמידים חשיבה מעורפלת ולא-מדויקת, ולעיתים הן אף מוטות. שאלות היישום ממחישות את החינוך לחשיבה מעורפלת ומשובשת בעיסוק בחומרים מופשטים, ואף להבנת נקרא לקויה. הערפול והשיבושים מושרשים עד כדי כך שאפילו שאלות על חוקים מסוימים מוצגות באופן שגוי.

הנטייה הרווחת במערך המקצועי לעיסוק במופשט, ולא בידע היסודי עצמו, מתבטא בדרך נוספת. שאלות הידע הפשוט אמורות להיות קלות יותר לתלמידים משאלות היישום, המחייבות חשיבה מורכבת יותר. אולם ממוצע הציונים בשאלות הידע הפשוט אינו שונה מהממוצע בשאלות האירוע, וכך גם החציון.²⁵ הדבר מעיד על הזנחת הרובד הפשוט של הלימוד לטובת ההפשטה והיישום. **חוסר**

בשאלת עמדה מוצגת בכשלוש שורות סוגיה שנויה במחלוקת. התלמיד נדרש לקבוע עמדה בעד או נגד אחת העמדות (הוא יכול גם להביע עמדה דו-ערכית), ולהביא שני נימוקים המתבססים על מושגים מ"לימודי האזרחות". תלמיד תיכון מתבקש, על בסיס תיאור מקרה המתמצה בכשתי שורות, לקבוע עמדה בשאלות כגון אם יש למנוע גורמים פרטיים מלהפיק משאבי טבע או אם יש לאפשר הקמת מכללות פרטיות. כפי שתואר בחלק בו לעיל, שאלות העמדה החלו בתקופת המפמ"ר אדר כהן, אשר ראה בהן את הרובד הגבוה ביותר בחינוך האזרחי המתקיים בבחינות. בתחילה שולבה שאלת עמדה אחת כשאלת-בחירה מתוך ארבע (שמהן התלמיד נדרש לענות על שתי שאלות), ולאחר-מכן הוספה עוד שאלת עמדה כשאלת-בחירה חמישית. על-פי הודעת המפמ"ר הנוכחית, יעל גוראון, החל בקיץ תשע"ח יידרש כל תלמיד לענות על שאלת עמדה אחת מתוך השתיים.

מעיון במבחן האחרון ניתן ללמוד על משמעותן של שאלות העמדה בשתי הדילמות שהוצגו: האם לאסור על משאיות, בעקבות תאונות-דרכים רבות, נסיעה בכבישים מסוימים בשעות מסוימות (19)? והאם לצמצם את הזכאות להתאמות בבחינות הבגרות, מכיוון שהיקפה הנוכחי עולה על המקובל בעולם (20)? לפני התלמידים לא הוצגו נתונים בדבר היקפן היחסי של התאונות שמשאיות מעורבות בהן לעומת רכבים אחרים, ובדבר משמעותן הצפויה של ההגבלות שיוטלו מבחינת מספר התאונות וחומרתן ומבחינת ההכבדה על נהגי המשאיות. כמו-כן לא הוצגו השוואות לפעולות דומות שנעשו במקומות ובהקשרים דומים בעולם. כך גם לגבי צמצום זכאותם של תלמידים להתאמות. לא הובהר כיצד היא תצומצם – אם באופן שרירותי או באמצעות שיפור ההבחנה

התוחלת של לימודי האזרחות משתקף גם בעובדה שלמרות תוספת השעתיים ללימודי אזרחות בחטיבת-הביניים, הישגיהם של התלמידים בבחינות לא שופרו כלל.

הכשל מגיע לשיאו בשאלות העמדה, אשר הולכות ומתבססות בעשור האחרון, ואשר אמורות להתרחב עוד בשנה הבאה. עיון בשאלות הידע ובשאלות היישום מלמד כי התלמידים אינם מכירים כדבעי את המשטר, הפוליטיקה והחברה הישראלית, ומפתחים הבנה מעורפלת ומשובשת של מושגי-היסוד. בשאלות העמדה מלמדים את כל ילדי ישראל כי על בסיס המושגים המופשטים, אשר ערפולם ושיבושם הופכים אותם לססמות נבובות, ניתן לקבוע עמדה בכל שאלה אופרטיבית, מבלי להיזקק כלל להכרת העובדות ומשמעותן.

ג. המלצות

בפרק זה ניעזר בדוגמה לבחינת הבגרות שהגיש ד"ר אפרים פודוקסיק לחברי ועדת המקצוע (נספח ג) בבסיס לדיון שאותו ביקש לקיים בוועדה. ההצעה אינה תואמת באופן מלא לתוכנית הלימודים הקיימת ולספרי הלימוד, אך יש בה יסודות חשובים הממחישים את כיווני השיקום הנדרשים לבחינות הבגרות.

(א) חומרי הלימוד המחייבים – ספרי הלימוד הקיימים

הנטייה להצגת מקצוע האזרחות כ"שפה" התחזקה בעקבות ראיית ה"מושגים" כעיקר הלמידה, וחיזקה בתורה את ההתמקדות בסמכות, אשר הלכו והתבססו יותר ויותר על שיח אידיאולוגי, תוך התרחקות מספרי הלימוד. היסודות לייצוב המקצוע, למרות המחווה, כבר קיימים. הם הוצגו בהחלטה שהתקבלה על-ידי יושב-ראש ועדת המקצוע ד"ר אסף מלאך, ראש האשכול אלירז קראוז ומפמ"רית המקצוע יעל גוראון. הדברים נוסחו במכתב לחברי ועדת המקצוע:²⁶

"התאמת התוכן לספרי הלימוד – הרכיבים של המושגים צריכים להיות תואמים לכתוב בספרי הלימוד שנכתבו בהתאמה לתכנית הלימודים המעודכנת תשע"א. יש להקפיד על כך... במקרים

בחינות הבגרות באזרחות מהוות את תמונת הסיכום הארצית של הלמידה. קשה להפריז בחומרת מצבו של המקצוע. ננסה לענות לקמן על שלוש שאלות: מה, כיצד ומתי? מה מומלץ לעשות כדי לבנות מתכונת בחינה המעצבת את הלמידה בדבעי? כיצד ניתן לבנות את המערכת המנהלית-הפדגוגית-הדיסציפלינרית אשר תופקד על שיקום הבחינות? ומה לוח-הזמנים המוצע לשינוי המתכונת?

1. מה לעשות?

בחלקים הקודמים הוצגו בעיות-היסוד של מקצוע האזרחות: חומרי הלמידה הרעועים מבחינה דיסציפלינרית, ההתמקדות במופשט עד כדי ערפול ושיבוש של החשיבה, וטיפוח דוגמטיקה פופוליסטית ובורות. הכשלים מתבטאים בבחינות הבגרות בהזנחת בסיסו של המקצוע – המשטר והפוליטיקה בישראל – לטובת עקרונות מעורפלים, משובשים ומוטעים. לנוכח הכשל המערכתי היסודי הזה חשוב להצביע על היסודות הקיימים במקצוע שניתן להישען עליהם כדי לשקמו. בחלק זה נמליץ על שיבה אל ספרי הלימוד החדשים והמעודכנים והיצמדות אליהם ביסוד הלמידה, ועל בניית הבחינות באופן זהיר ומדוד אשר ישלב ידע ויישום באופן מושכל ואחראי.

(ב) ידע – פרקים העוסקים בחלקים שונים של חומר הלימוד

פרקי הבחינה צריכים להיות מותאמים לחלקים השונים במקצוע, לפחות לשלושת החלקים היסודיים – מדינה יהודית, משטר דמוקרטי, והמשטר והפוליטיקה בישראל. כך יובטח שכל הנושאים יילמדו. אין מדובר ברעיון חדש, אלא במתכונת הקיימת במקצועות-החובה ההומניסטיים המקבילים – תנ"ך, היסטוריה וספרות. את השינוי הזה ניתן לעשות לאלתר.

קישור מגילת העצמאות לכל רכיבי החומר

מגילת העצמאות מקובלת כטקסט המודרני המוסכם ביותר במדינת ישראל, לפחות בקונסנזוס הציוני של החברה הישראלית. גם מגזרים שאינם מזדהים איתה צריכים להכיר את חזונה של המדינה, אף אם במטרה לחלוק עליו. המגילה משלבת את מחויבותם של האבות המייסדים לחזונם של נביאי ישראל עם מחויבותם לקיומו ולביסוסו של משטר דמוקרטי תוך מתן שוויון זכויות חברתי ואזרחי לערביי ישראל. כאמור, למרות המחויבות ההצהרתית למגילת העצמאות, השתקפותה בבחינת הבגרות דלה ושטחית. יש להפוך את המגילה לחומר-חובה שאותו יידרשו התלמידים להכיר היטב. המגילה יכולה וצריכה להילמד בזיקה לכל רכיבי החומר, ובהתאם לכך יש להטמיע ולשלב בבחינות הבגרות. בנספח ב יש הדגמה לשאלות אינטגרציה של המגילה עם כל אחד מחלקיה של תוכנית הלימודים.

פרק על המיעוטים בישראל

דבר נוסף שניתן ליישום מיידי הוא לימוד והיבחנות על המיעוטים בישראל. תוכנית הלימודים כוללת זאת בחומר-החובה, אך הדבר נדחק לשוליים. חומרי הלמידה על המיעוטים קיימים בכל ספרי הלימוד, וניתן לקבוע כי תת-פרק בבחינה יהיה על נושא זה.

חריגים תהיה הבהרה במחווה המושגים עצמו לגבי שוני מנומק מהכתוב בספרים בנקודות ספציפיות.

שימור החשיבות של הספרים – ...ענין זה... יחוזק על ידי הפניות שיפורסמו בהמשך ביחס לכל מושג לעמודים התואמים בספרי הלימוד שנכתבו על פי התכנית המעודכנת. לאחר הוצאת הספר החדש של "להיות אזרחים בישראל" (שאמור לצאת לאור באמצע שנה"ל הזו) יתווספו למחווה המושגים גם הפניות למספרי העמודים בספר זה."

יישום ההחלטה היה מונע ויכוחים על הגדרת הרכיבים, שכן ההחלטה מספקת אמת-מידה בהירה ולא-אידיאולוגית להגדרות, המקובלת בכל מקצועות הלימוד – היצמדות לספרי הלימוד. ביסוס הלמידה על ספרי הלימוד הקיימים מתחייב במיוחד במקצוע אשר לוקה, כפי שהוכח לעיל, בערפול ובשיבוש יסודיים וחמורים.

הישענות על ספרי לימוד מגבילה את יכולת התפלול הפוליטי של המופקדים על המקצוע. אם ההגדרות יתבססו על שלושת הספרים, ובמקרה של הבדלי הגדרה יוכרע הדבר בצורה מנומקת, אזי יחודדו הבקרה וההגדרה הדיסציפלינריות בחומרים הנלמדים.

חיזוקם של הספרים צריך להתבטא גם בהגדרת החומר ללימוד. יש להצביע על העמודים בשלושת ספרי הלימוד המאושרים שעליהם תיערך הבחינה. הדבר היה נהוג בעבר במקצוע האזרחות.²⁷

התמקדות בהעמקת יסודותיה של תיאוריית הזכויות, ולא בפרטים

בפרק הקודם הוצג הלימוד המפורט אך השטחי והמשובש של נושא הזכויות בבחינות הבגרות. בבחינה לדוגמה שהציג פודוקסיק (נספח ג) מומחשת האפשרות לשאול על הזכויות באופן יסודי ומדויק. הפרק השני בבחינה הוקדש לנושא זה, ושתי השאלות בו מחייבות העמקה בנושא. עיון ב"אמנה החברתית" של ג'ון לוק, המבססת את הזכויות כעילתו וכמטרתו של ההסדר המדיני, חשוב לאין ערוך מעיסוק בפרטיהן של הגדרות עמומות של זכות פרטנית. גם העיסוק בזכויות תוך התייחסות לחוק-יסוד: כבוד האדם וחירותו הוא מדויק וחשוב יותר מהמתכונת הקיימת כיום בלימוד נושא הזכויות. הדבר מחייב הטמעה של נושאים אלה במערך ושינוי הכיוון בשלבים.

(ג) אינטגרציה בין עובדות בהירות

כל השאלות בנספח על מגילת העצמאות (נספח ב) הן הדגמה לאינטגרציה מבוססת ועניינית, הדורשת הבהרה והעמקה של הנושאים והמושגים הנלמדים, ולא ערפול ושטטוש שלהם. יש במגילה מקור לא-אכזב לאינטגרציה עם רוב הנושאים הנלמדים. במבחנו של פודוקסיק (נספח ג) משולבת דרישת יישום מהתלמידים עם למידה מדויקת ולא-מעורפלת. התלמידים נדרשים לשלב את המושג "דמוקרטיה" עם "אמנה חברתית" (שאלה ג2). הדברים כבר קיימים בחומרי הלמידה, ולכן ההטמעה הנדרשת אינה קשה.

(ד) יישום המתבסס על הבנה בהירה ומדויקת של הנלמד

במבחנו של פודוקסיק (נספח ג) יש כמה שאלות יישום. כולן מחייבות הכללה בהירה ומדויקת, המתבססת על הבנה חדה של מושגי-היסוד במקצוע. כך, למשל, לגבי חוק-יסוד:

כבוד האדם וחירותו ולגבי חוק השבות. הן את הלימוד היסודי של החוקים, באופן מדויק ובהיר, והן את יישומם במקרים פרטניים, ניתן לעשות בלא קושי רב. החומרים קיימים בידי המורים, והכוונה מהפיקוח, תוך בקרה דיסציפלינרית של ועדת המקצוע, יכולים להניב פירות מהירים.

(ה) שאלות עמדה כלליות, ולא פרטניות

במבחנו של פודוקסיק (נספח ג) יש דוגמה לשאלות עמדה ענייניות אשר אינן מבוססות על דוגמטיות וצרות-אופקים כמו בשאלות הקיימות. התלמידים ילמדו לנמק ולבנות את עמדתם באופן מושכל, והמערכת תטמיע את הדבר בתהליך של שנתיים-שלוש.

(ו) הכרת עמדות וקבוצות שונות בחברה ובפוליטיקה הישראלית

המבחן של פודוקסיק (נספח ג) מציג את האפשרות ללמוד עמדות תוך הכרת החברה הישראלית וההקשר האקטואלי של העמדות במפלגות השונות. במבחן מודגמת הכרה של הקבוצות השונות בציבור הדתי-הלאומי וכן של המפלגות השונות מ"ישראל ביתנו" ועד "הרשימה המשותפת". במקום דקלום ססמות, יפתחו התלמידים אוריינות פוליטית המחייבת האזנה והכרה של הגורמים המרכזיים המייצגים והנאבקים בציבוריות הישראלית. חשוב להדגיש כי הכרת המערכת הפוליטית מחייבת הפצת חומר למידה אשר יתעדכן מדי שנה ויופץ למורים עד תחילת השנה. כתיבתו מחייבת רגישות ואחריות, ואף הידברות עם הסיעות בתיאור פעילותן, אולם הדבר אינו בלתי-אפשרי. בשנות התשעים הופצו מדי שנה ידיעונים ובהם עדכונים לתוכנית הלימודים. בתקשוב של היום הדבר קל מאוד ואפשרי.

2. איך לעשות?

- הקמת ועדות-משנה להשתלמויות ולחומרי למידה;
- הודעה כי החל בבחינות של חורף תשע"ח יופיעו שאלות אינטגרציה על מגילת העצמאות, ותהיה שאלה אחת על המיעוטים בישראל. שאלות העמדה יבוטלו. שאלות הזכויות יתבססו על חוקי-היסוד בנושא, ויהיו גם שאלות על חוק השבות.

(ב) קיץ תשע"ז

- ועדת-המשנה לחומרי הלמידה תופקד על הכנת מדריכים למורה בנושא אינטגרציה של מגילת העצמאות עם חלקים שונים בחומר, לימוד חוקי-היסוד ושאלות עמדה בסגנון החדש.
- ועדת-המשנה להשתלמויות תוודא כי יועברו השתלמויות מתאימות להטמעתם של החומרים החדשים ושאר השינויים.
- לכבוד מאה שנה להצהרת בלפור יוכן מדריך מפורט למורה על הצהרת בלפור וכתב המנדט ועל משמעותם. בחורף ובקיץ תשע"ח יופיעו בבחינה שאלות עליהם.

(ג) לקראת תחילת שנת הלימודים תשע"ח

- הודעה כי חומר-החובה החל בחורף תשע"ט יכלול גם לימוד המפה הפוליטית בישראל, שאלות עמדה ברוח מבחן פודוקסיק (נספח ג) וכן שאלות אינטגרציה על מגילת העצמאות בהקשרים רבים של החומר.
- ההשתלמויות יעסקו בהטמעת העיון בחוקי-יסוד נבחרים ובמשמעותם, בלימוד שאלות העמדה החדשות ובהטמעת מרכזיותה של מגילת העצמאות בלמידה.

(ד) לקראת בגרות חורף תשע"ח

- הכנת הבחינה תוך חלוקת חלקי החומר הקיים בין הפרקים השונים: פרק א וחלקו

בחלק זה נעסוק בשינויים המוסדיים הנדרשים במערך האזרחות כדי לקדם את השינוי היסודי והעמוק הנדרש בו. ועדת המקצוע, המשלבת מגוון של היבטים, חייבת להיות שותפה ומנחה שוטפת בעבודת הפיקוח. לפי הנהלים הקיימים, ועדת המקצוע רשאית למנות ועדות-משנה, והדבר אכן צריך להיעשות לאלתר. יש להקים ועדות-משנה לבחינות, להשתלמויות ולחומרי למידה, אשר יפעלו תוך הנחיה ותיאום של ועדת המקצוע. ועדת-המשנה לבחינות חייבת להיות מורכבת מאנשי אקדמיה בכירים מאוד, וללוות את עבודת הבחינות הן בשלב אישור הבחינה והן בשלב הבדיקה הראשונית, שבמסגרתה נקבעים המחווים הסופיים המנחים את הבודקים. גם בנושא זה הונח הפתרון כבר במכתבו של אסף מלאך, ויש ליישם את אשר החליט המשרד בספטמבר 2015:

"מבנה הבחינה – ועדת המקצוע... [תמנה] תת-ועדה... לנושא הבחינות... במידה והדבר יידרש, תת הוועדה תמליץ על שינוי מבנה הבחינה בהתאם."²⁸

3. מתי לעשות?

תוכנית העבודה המוצעת לקמן נכתבה באמצע שנת הלימודים תשע"ז, והיא מציגה את לוח-הזמנים לשיקום מערך הבחינות באזרחות. יש לזכור כי לימודי אזרחות נמשכים שנתיים, ועל-כן אין לשנות את חומרי הלמידה לפני חורף תשע"ט. אולם גם במערך הקיים ניתן לערוך שינויים אחדים באופן מיידי.

(א) ליישום מיידי

- יישום החלטת המשרד להתאים את מחוון המושגים הקיים לספרי הלימוד, והקמת ועדת-משנה לבחינות ובה אנשי אקדמיה בכירים;

ב. טעויות בבחינות ובהגדרות המושגים –

הדבר יכול וצריך לבוא על תיקונו בשתי דרכים: ראשית, הוצע להגדיר את החומר לבחינה על-פי מספרי העמודים הרלוונטיים בספרי הלימוד, ולהיצמד אליהם בעת בניית המבחן; שנית, הוצע להקים לאלתר ועדת-משנה לבחינות שתכלול אקדמאים בני-סמכא, אשר תלווה את הבחינות מכתיבתן ועד לבדיקתן.

ג. ערפול והפשטה משובשת –

הדבר יבוא על תיקונו, במידה רבה, באמצעות ההיצמדות לספרי הלימוד. כן הוצע להשתמש בשאלות קונקרטיות המבוססות על חומרים מוגדרים ובהירים, ולא מופשטים. הדבר מחייב הטמעה של השינוי במערך המקצועי באמצעות מערך ההשתלמויות.

ד. עמדות דוגמטיות –

שאלות העמדה הקיימות בנויות על אינדוקטרינציה וחשיבה דוגמטית. הוצע לדון בעמדות תוך התייחסות לעמדותיהן של המפלגות השונות בישראל בנושאי-יסוד. כך יוכלו התלמידים לעמוד על מורכבותן של העמדות השונות.

ה. אי-הכרת המציאות הפוליטית

והחברתית במדינת ישראל – הוצע לשים דגש במיעוטים ובקשת העמדות הפוליטיות של כל המפלגות בישראל: ימין ושמאל, יהודים וערבים, דתיים וחילונים.

אפשר וחייבים לבנות מתכונת חדשה של בחינת בגרות באזרחות שתחזק את האוריינות החברתית והפוליטית של התלמידים, תוך הקפדה על חשיבה בהירה, ולא מעורפלת ומטושטשת. התוונו כאן את הכיוונים, את הצעדים המנהליים הנדרשים וכן לוח-זמנים לשיקום בחינות הבגרות והמקצוע כולו בתוך שנתיים. השיקום הפדגוגי, החינוכי והדיסציפלינרי הכרחי ואפשרי.

הראשון של פרק ב יעסקו במשטר בישראל; חלקו השני של פרק ב (שאלות האשכולות) וכן פרק ד יעסקו במשטר הדמוקרטי; ופרק ג יעסוק בישראל כמדינה יהודית.

• יושב-ראש ועדת-המשנה לבחינות ואיש אקדמיה בכיר נוסף החבר בוועדה ילוו את ועדת המורים הכותבת את בחינת הבגרות עד לשלב של בדיקת הבחינות הראשונות.

(ה) לקראת תחילת שנת הלימודים תשע"ט

• הכנת עדכון שנתי על המפה המפלגתית בישראל, שתכלול תיאור של כל סיעות הכנסת ועמדותיהן בסוגיות ציבוריות שונות, כמו-גם התייחסות לקבוצות הבוחרים המאפיינות אותן והכרתן.

התהליך האמור מכוון למעבר למתכונת חדשה לחלוטין של בחינות הבגרות בשנת תשע"ט. המתווה הוא כללי ומחייב החלטות פרטניות של ועדות-המשנה בנושא, אך מפת הדרכים מתארת את הכיוון שיש להתחיל לצעוד בו כבר כעת.

4. סיכום –

שיקום מקצוע האזרחות

הנייר הציג את הכשלים במקצוע האזרחות, המתבטאים בבחינות הבגרות. הוצעה מתכונת שונה של בחינת הבגרות באזרחות, המטפלת בכל אחד מהכשלים כדלקמן:

א. כיסוי חלקי של חומר הלימוד –

הדרך שהוצעה להתמודדות עם בעיה זו היא להקדיש פרקים שונים בבחינה לחלקים שונים של החומר, כמקובל במקצועות-החובה ההומניסטיים המקבילים. הודגשו במיוחד שני נושאים אשר מוזנחים כיום – מגילת העצמאות והמיעוטים בישראל.

נספחים

נספח מס' 1: מבחן חצב קיץ תשע"ז

חצב-ברק אוגוסט 2016

אזרחות

הוראות לנבחן

א. משך הבחינה: שעתיים ורבע

ב. מבנה השאלון ומפתח ההערכה: בשאלון זה ארבעה פרקים

פרק ראשון – (1×14) 14 נקודות

פרק שני – $(3 \times 9) + (1 \times 3)$ 40 נקודות

פרק שלישי – (2×12) 24 נקודות

פרק רביעי – (2×11) 22 נקודות

סה"כ – 100 נקודות

ג. חומר עזר מותר בשימוש: אין

ד. הוראות מיוחדות: אין

בהצלחה!

פרק ראשון (14 נקודות)

ענה על אחת מהשאלות 1-2

1. רוב חברות הביטוח בישראל משווקות שירותי ביטוח באמצעות סוכנים. חברת ביטוח הפועלת בלי סוכנים הכינה סדרה של תשדירי פרסומת משעשעים בעלי מסר שלפיו שירותי הביטוח הניתנים באמצעות סוכני ביטוח יקרים מאוד לעומת שירותי הביטוח שלה, הניתנים בלי תיווך של סוכנים. סוכני הביטוח פנו לבית המשפט כדי שיוורה להפסיק את שידור התשדירים. לטענתם תשדירים אלה יוצרים להם תדמית מגוחכת ונלעגת, יש בהם מידע לא נכון והם כמעט בגדר לשון הרע. מנגד, טענה החברה הנתבעת שמטרת הפרסומות להראות כי תחרות חופשית בכלל, ותחרות בתחום הביטוח בפרט, מאפשרת לצרכנים לקבל שירותי ביטוח זולים יותר.

א. ציין והצג את **הזכות** של סוכני הביטוח שנפגעה לטענתם מדרך הצגתם בתשדירים. הסבר כיצד זכות זו באה לידי ביטוי בקטע.

ב. ציין והצג את **הגישה החברתית-כלכלית** שבה תומכת חברת הביטוח הנתבעת, לטענתה. הסבר כיצד גישה זו באה לידי ביטוי בקטע.

2. באחת ממדינות אירופה חלק גדול מן האוכלוסייה רגיל לאכול בשר בארוחות. על סמך הרגל זה החליטו שבעים אחוז מן המנהלים של בתי הספר להגיש בשר במסעדות שתלמידים סועדים בהן בבתי הספר שבניהולם.

בעת האחרונה פנתה קבוצת הורים אל המנהלים של בתי הספר בבקשה להפסיק להגיש בשר במסעדות אלה. לטענת ההורים, הבשר המוגש אינו בשר ולכן אסור לאכילה על פי המצוות החלות עליהם, והם חוששים שילדיהם הלומדים בבתי הספר האלה יאכלו ממנו בטעות.

א. ציין והצג את העיקרון הדמוקרטי שלפיו מוגש בשר במסעדות של בתי הספר במדינות אירופה. הסבר כיצד עיקרון זה בא לידי ביטוי בקטע.

ב. ציין והצג את הזכות שעליה מתבססת בקשת ההורים בפנייתם אל המנהלים של בתי הספר. הסבר כיצד זכות זו באה לידי ביטוי בקטע.

פרק שני (40 נקודות)

בפרק זה עליך לענות על ארבע שאלות:
על שלוש מהשאלות 3-7 (לכל שאלה – 9 נקודות)
ועל אחת מהשאלות 8-12 (לשאלה – 13 נקודות).

ענה על שלוש מהשאלות 3-7 (כתוב לפחות 2-3 משפטים בכל תשובה).

3. הצג את המושג **הצבעת אי אמון**.

4. הצג את הסדר הסטטוס-קוו.

5. הצג שני תנאים לקיום בחירות דמוקרטיות.

6. הצג את המושג **מדינה (ריבונית)**.

7. הצג שני הבדלים בין **משפט פלילי למשפט אזרחי**.

ענה על אחת מן השאלות 8-12, על פי אחד מן האשכולות שלמדת.

8. אשכול העולם היהודי

הצג את הזרם הרפורמי ביהדות.

הסבר כיצד זרם זה מממש את עקרון הפלורליזם.

9. אשכול: תקשורת ופוליטיקה בישראל

הסבר את תפקיד התקשורת ב"מתן במה".

הסבר כיצד תפקיד זה מממש את עקרון הפלורליזם.

10. אשכול: בחירות ומפלגות

הצג את שיטת הבחירות המעורבת.

הסבר כיצד עקרון שלטון העם בא לידי ביטוי בשיטת בחירה זו.

11. אשכול: רשויות מקומיות

הצג את שיטת הבחירות לשלטון המקומי.

הסבר כיצד שיטה זו מאפשרת את מימוש עקרון הפרדת הרשויות.

12. אשכול: מעורבות אזרחית ופיקוח על רשויות השלטון

הצג את התפקיד של נציב תלונות הציבור.

הסבר כיצד עקרון שלטון העם בא לידי ביטוי בתפקידו של נציב תלונות הציבור.

פרק שלישי (24 נקודות)

קרא את הקטע שלפניך, וענה על שתיים מהשאלות 13-15.

רבים שואלים את עצמם: מהו הייעוד של מדינת ישראל כיום? האם אפשר להסתפק בהיותה מדינה יהודית ודמוקרטית המאפשרת לכל פרט לחיות את חייו כרצונו, על פי בחירתו, באחריות לגורלו, ולממש את עצמו ואת הערכים המנחים אותו, בלא קשר לחברה שהוא חי בתוכה?

בעיניי התשובה ברורה – לא די בכך. אני סבור שכדי שיתנהלו בישראל חיי חופש על בני הדור שלנו להקפיד על מימוש זכויות כגון חופש הביטוי ולהגן עליהן. מימוש הזכויות האלה יתאפשר רק אם יוגבל מאוד כוחו של השלטון. נוסף על כך, לא די בהשתתפות בבחירות אחת לארבע שנים, בתשלום מסים ובציות לחוקים – מעשים אשר אין ספק שהמדינה איננה יכולה להתקיים בלעדיהם. תפקידנו כעת הוא למצוא את ייעודנו ותכליתנו בחדס ובהתנדבות, בערבות הדדית, בקבלת אחריות על חיינו פה, עלינו לתקן ולהשפיע, לעשות ולפעול, זו המשימה המוטלת על כל אחד ואחת מאתנו.

לדעתי עלינו, על החברה כולה, לשאוף שכל אדם במדינה ידע את זכויותיו ולא רק ידרוש למען עצמו אלא יפעל לחולל שינוי בחברה. כך יוכלו אזרחים מכל המגזרים בחברה הישראלית להיות שותפים בפעילות למען הכלל, לתרום לחברה בדרך ובמסגרת המועדפות בעיניהם ולהתנדב בתחומים היקרים ללבם.

בדרך זו כל מגזר ומגזר יפנה את מאמציו לטיפול בבעיות ובצרכים הייחודיים לו וכך יתרום לכלל החברה. למימוש רעיון זה על החברה לעודד כל פרט בתוכה לפעול במסגרת הקהילה ועל המדינה לפעול לחיזוק רעיון זה. בימים אלה בני נוער רבים מעורבים במעשי התנדבות במסגרות פורמליות ולא פורמליות; השינוי הזה כבר מתחולל בנו כאן ועכשיו. זהו שינוי שחובק את כל מעגלי חיינו והוא תלוי בכל אחד ואחת מאתנו.

עלינו לשאול את עצמנו – היכן נדרש שינוי? איזה עוול אני צריך לתקן? האם אני יכול להשפיע, לתת ולתרום ובכך להביא לשיפור החברה בישראל?

(מעובד על פי מאמר מאת י' סגי זקס, ynet, 15/12/2015)

ענה על שתיים מן השאלות 13-15 (לכל שאלה – 12 נקודות).

שים לב: בחלק הראשון של כל שאלה (הצגת המושג) עליך לענות על פי מה שלמדת, ולא על פי הקטע.

בחלק השני של השאלה ענה על פי הקטע.

13. הצג את הזכות לחירות.

הסבר כיצד הזכות לחירות באה לידי ביטוי בקטע.

14. הצג את המושג **חובות האזרח**.

הסבר את טענת הכותב בנוגע למימוש של חובות האזרח.

15. הצג את התפיסה הדמוקרטית הרפובליקנית.

הסבר כיצד תפיסה זו באה לידי ביטוי בקטע.

פרק רביעי (22 נקודות)

ענה על שתיים מהשאלות 16-20 (לכל שאלה – 11 נקודות).

16. במשטרה יש מרכיבי קלסטרונים שתפקידם להרכיב תמונות של תווי הפנים של חשודים בביצוע פשע. בשנים האחרונות, בעקבות ההתקדמות הטכנולוגית, החליטו במשטרה לרכוש תוכנות מחשב מתקדמות כדי לתעד את פני החשודים וליצור קלסטרונים. עקב כך הצטמצם הצורך בשירותיהם של מרכיבי קלסטרונים. מרכיבי הקלסטרונים טוענים כי בנסיבות אלה הם אינם יכולים למלא במשטרה את התפקיד שהוכשרו לו.

– ציין והצג את **הזכות הטבעית** של מרכיבי הקלסטרונים שנפגעה לטענתם.

הסבר כיצד זכות זו באה לידי ביטוי בקטע.

17. בעת האחרונה נערך באחת הערים בישראל טקס לחנוכת מבנה חדש של בית משפט. אחד הנואמים בטקס ציין את חשיבות השילוב של עקרונות המשפט העברי בפסיקות משפטיות. הנואם ביקש מן השופטים שנבחו בטקס להתבסס ככל האפשר על המקורות היהודיים, בייחוד אם הם אינם יכולים להסתמך על החקיקה הקיימת.

– ציין והצג את **החוק** שהנואם בטקס ביקש מן השופטים להתבסס עליו.

הסבר כיצד חוק זה בא לידי ביטוי בקטע.

18. בעת האחרונה נהרגו בהודו אנשים רבים בזמן שניסו לצלם תמונות "סלפי". כדי לצמצם את התופעה החליטה ממשלת הודו לאסור צילום של תמונות "סלפי" באזורים מסוימים בתחומה, בייחוד במקומות שאין בהם מעקה בטיחות ובאזורים שיש בהם סכנת נפילה מגובה רב. עוד החליטה ממשלה כי יוטל קנס גבוה על אדם שייתפס מצלם תמונות "סלפי" באזורים האסורים.

– ציין והצג את **העיקרון הדמוקרטי** שבא לידי ביטוי בהחלטה של ממשלת הודו.

הסבר כיצד עיקרון דמוקרטי זה בא לידי ביטוי בקטע.

19. בעקבות תאונות דרכים רבות שמשאיות היו מעורבות בהן הוחלט לאסור נסיעה של משאיות בכבישים מסוימים בארץ, בחלק משעות היום. יש התומכים בהחלטה זו ויש המתנגדים לה.

הבע את עמדתך בעניין זה.

הצג שני נימוקים התומכים בעמדתך ומתבססים על מושגים מתחום האזרחות.

בכתיבתך הקפד על הרכיבים האלה:

א. טענה – הצגת עמדתך בעניין באופן ברור.

ב. הנמקה – הצגת שני נימוקים שבעזרתם אתה מבסס את טענתך, ובהם נכללים מושגים וידע מלימודי האזרחות.

20. משרד החינוך החליט לצמצם את מספר האישורים שיינתנו לתלמידים הזכאים להתאמות בדרכי ההיבחנות בבחינות הבגרות. הסיבה להחלטה זו היא שנמצא כי אחוז המאובחנים שקיבלו אישור להתאמות גבוה יותר מאחוז המאובחנים המקבלים אישור זה במדינות אחרות. הורים ותלמידים רבים התנגדו להחלטה של משרד החינוך, אך אחרים תמכו בה.

הבע את עמדתך בעניין זה.

הצג שני נימוקים התומכים בעמדתך ומתבססים על מושגים מתחום האזרחות.

בכתיבתך הקפד על הרכיבים האלה:

א. טענה – הצגת עמדתך בעניין באופן ברור.

ב. הנמקה – הצגת שני נימוקים שבעזרתם אתה מבסס את טענתך, ובהם נכללים מושגים וידע מלימודי האזרחות.

בהצלחה!

נספח מס' 2: שאלות על מגילת העצמאות כאינטגרציה עם הנושאים השונים

דוגמות לשאלות אפשריות בבחינת הבגרות המתבססות על מגילת העצמאות כחומר למידה יסודי במקצוע:

- א. הצג שלושה מאפיינים לאומיים של העם היהודי המופיעים במגילת העצמאות, והסבר כיצד הם באים לידי ביטוי במגילה.
- ב. הצג את חוק יום הזיכרון לשואה ולגבורה, והסבר כיצד הוא בא לידי ביטוי במגילת העצמאות.
- ג. תאר מהי מחויבותו של העם היהודי לתפוצות, והסבר כיצד היא באה לידי ביטוי במגילת העצמאות.
- ד. הצג את מעמד המיעוטים במדינת ישראל על-פי החוק, והסבר כיצד הוא בא לידי ביטוי במגילת העצמאות.
- ה. הצג את גורמי השסע הלאומי, והסבר אילו מהם באים לידי ביטוי במגילת העצמאות וכיצד.
- ו. הצג את תנאי-היסוד לבחירות דמוקרטיות, והסבר אילו מהם באים לידי ביטוי במגילת העצמאות וכיצד.
- ז. הצג את המושג "פלורליזם", והסבר כיצד הוא בא לידי ביטוי במגילת העצמאות וכיצד.
- ח. הצג את זכויות המיעוטים, והסבר כיצד הם באים לידי ביטוי במגילת העצמאות.
- ט. הצג שתי חירויות המופיעות במגילת העצמאות, והסבר כיצד הן באות לידי ביטוי.
- י. הצג את המושג "חובות האדם", והסבר כיצד הוא בא לידי ביטוי במגילת העצמאות.
- יא. הצג את הגישה הסוציאל-דמוקרטית, והסבר כיצד היא באה לידי ביטוי במגילת העצמאות.
- יב. הצג את המושג "חוקה פורמלית" והסבר כיצד הוא בא לידי ביטוי במגילת העצמאות.
- יג. תאר את תפקידי הכנסת, והסבר איזה מהם בא לידי ביטוי במגילת העצמאות.
- יד. הצג את המושג "הפרדת רשויות", והסבר כיצד הוא בא לידי ביטוי במגילת העצמאות.
- טו. יש הרוצים כי מדינת ישראל תהיה "מדינת כל אזרחיה". מהי עמדתה של מגילת העצמאות בנוגע להצעה זו. הבא שני נימוקים המבוססים על מגילת העצמאות.
- טז. יש המצדדים בכינון חוקה למדינת ישראל, ויש המתנגדים לכך. מהי עמדתה של מגילת העצמאות בשאלה זו. הבא שני נימוקים המבוססים על מגילת העצמאות.
- יז. בישראל התקיים בשנים האחרונות ויכוח בשאלת הפטור הניתן לבחורי ישיבות משירות בצה"ל. איזו עמדה עולה ממגילת העצמאות ביחס לשאלה זו. הבא שני נימוקים המבוססים על מגילת העצמאות.

נספח מס' 3: דוגמה לבחינת בגרות חלופית באזרחות ומחונן – ד"ר אפרים פודוקסיק

עבור בתי ספר על-יסודיים

2 יחידות לימוד

הוראות לנבחן

א. משך הבחינה: שעתיים וחצי

ב. מבנה השאלון ומפתח ההערכה: בשאלון זה חמישה פרקים

פרק ראשון – (1×6) 6 נקודות

פרק שני – $(1 \times 12) + (1 \times 10)$ 22 נקודות

פרק שלישי – $(1 \times 12) + (1 \times 10)$ 22 נקודות

פרק רביעי – (1×10) 10 נקודות

פרק חמישי – $(3 \times 8) + (2 \times 8)$ 40 נקודות

סה"כ – 100 נקודות

ג. חומר עזר מותר בשימוש: אין

ד. הוראות מיוחדות: אין

בהצלחה!

פרק ראשון (6 נקודות)

ענה על השאלות הבאות על החלטת עצרת האו"ם מס' 194:

א. מתי ובאילו נסיבות התקבלה החלטת עצרת האו"ם 194?

ב. ציין שתיים מהנקודות המרכזיות של ההחלטה.

ג. מהו תוקף ההחלטה על פי כללי המשפט הבינלאומי?

פרק שני (22 נקודות)

בפרק זה עליך לענות על שתי שאלות:

שאלה 2 – 12 נקודות

שאלה 3 – 10 נקודות

2. האמנה החברתית

א. מהם עקרונותיה הבסיסיים של תפיסת האמנה החברתית?

ב. מהם ההבדלים בין תפיסת האמנה החברתית של ג'ון לוק וזו של ז'אן-ז'אק רוסו?

ג. הסבר ונמק איזו תיאוריה של אמנה חברתית מבין השתיים (אם בכלל) רלוונטית עבור מדינה דמוקרטית בת זמננו, לדעתך.

3. במטרה לעצור את מגמת הידלדלות אוכלוסיית הג'ינג'ים במדינה, החליטה ממשלת ישראל להוציא תקנה האוסרת על יציאת כל אזרח בעל שער ג'ינג'י מגבולות מדינת ישראל. מכיוון שהתקנה סתרה את הנאמר בסעיף 6(א) של חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו, החליטה הממשלה להוציא את התקנה בהתבסס על התקנות לשעת חירום ואף הודיעה כי התקנה תהיה תקפה לפרק זמן של שנה בלבד. הוגשה עתירה לבג"ץ נגד התקנה.

א. האם על בג"ץ לקבל או לדחות את העתירה?

ב. נמקו את התשובה על סמך חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו.

פרק שלישי (22 נקודות)

בפרק זה עליך לענות על שתי שאלות:

שאלה 4 – 12 נקודות

שאלה 5 – 10 נקודות

4. לאומיות ומדינת לאום

א. תאר את עיקרי האידיאולוגיה של לאומיות.

ב. מהם שני המובנים העיקריים של המושג "מדינת לאום" ומה ההבדל ביניהם? הסבר והדגם כל אחד משני המובנים.

ג. האם האידיאולוגיה של לאומיות רלוונטית עבור מדינה בת זמננו, לדעתך?

5. ראשיד אל-חסייני, מוסלמי יליד מצרים, התאזרח בקנדה והתחתן עם אישה יהודייה אזרחית קנדה. לאחר שהתאלמן, הוא הגיש בקשה לעלות לישראל לפי חוק השבות.

א. האם על רשויות ההגירה לאשר או לדחות את בקשתו?

ב. נמקו את התשובה על סמך חוק השבות.

פרק רביעי (10 נקודות)

6. הציבור הדתי-הלאומי (היהודי)

א. ציין שני מאפיינים תרבותיים המשותפים לאנשי הציבור הדתי-הלאומי (היהודי).

ב. ציין שניים מבין המוסדות, הארגונים או התנועות המזוהים עם הציבור הדתי-הלאומי (היהודי).

ג. תאר שניים מהזרמים התרבותיים-האידיאולוגיים העיקריים בקרב הציבור הדתי-הלאומי (היהודי).

פרק חמישי (40 נקודות)

בפרק זה עליך לענות על חמש שאלות

שאלות 7, 8, 9 – כל אחת 8 נקודות

שתי שאלות מתוך השאלות 10-13 – כל אחת 8 נקודות

7. מהם שני התפקידים העיקריים של הכנסת?

8. מהי האחריות המיניסטריאלית של שר בממשלת ישראל, ובמה היא שונה מהאחריות האישית?

9. כיצד מתמנים שופטים לבית המשפט העליון בישראל?

בחרו בשתיים מתוך ארבע המפלגות/הסיעות המצוינות למטה. לגבי כל אחת מהשתיים ענו על השאלות הבאות:²⁹
מי מנהיג הסיעה?

האם המפלגה נמצאת בקואליציה או באופוזיציה?

מהי מדיניותה המוצהרת בסוגיית גורל "השטחים"?

10. האיחוד הלאומי.

11. ישראל ביתנו.

12. מפלגת העבודה.

13. ברית לאומית דמוקרטית (בל"ד).

בהצלחה!

דגם תשובות לבחינת הבגרות החלופית באזרחות (מחונן)

הנחיות כלליות:

בדגם זה כתובות בקיצור תשובות לשאלות המבחן והנחיות למתן הציון. בדגם מוצגים רכיבי התשובה העיקריים. אם התלמיד כלל בתשובתו רכיב שאינו כלול בדגם, על המעריך לבדוק אם הוא נכון על פי ספרי הלימוד המאושרים לפי תכנית הלימודים וההיתוות עם מעריך בכיר.

במתן ציון יש להימנע מהשפעות שנובעות מכתב היד, מסגנון הכתיבה, מאורך התשובה (אלא אם נאמר אחרת) ומדעותיו של התלמיד. יש להעריך את מה שנדרש בשאלה, ולא יותר מכך, אלא אם הדבר אושר ספציפית בדגם תשובות זה.

לכסן מסמן תשובה חלופית.

חלקי התשובה המובאים בסוגריים אינם הכרחיים לקבלת ניקוד מלא.

ההנחיות בדגם מנוסחות בלשון זכר, ומכוונות למעריכות ולמעריכים כאחד.

פרק ראשון – 6 נקודות

1.

א.

משקל – 2 נקודות

רכיבי התשובה המלאה:

שנת 1948.

לאחר רצח ברנדוט.

ההחלטה עסקה בשאלת הפליטים הערבים בעקבות מלחמת העצמאות ובפיוס אפשרי בין הצדדים הלוחמים.

מדינות ערב התנגדו / ישראל לא הייתה אז חברה באו"ם ולא השתתפה בהצבעה.

הנחיות נוספות:

ציון של לפחות 2 רכיבים מתוך 4 מזכה במלוא הנקודות (2).

ציון של רכיב אחד מזכה בנקודה אחת.

ב.

משקל – 2 נקודות

רכיבי התשובה:

הגנה וגישה חופשית למקומות הקדושים.

ירושלים תחת שליטת האו"ם.

זכותם של הפליטים לחזור לבתייהם בתנאים שנקבעו.

מתווה לפיוס בין מדינות ערב למדינת ישראל.

הנחיות נוספות:

ציון של לפחות 2 רכיבים מתוך 4 מזכה במלוא הנקודות (2).

ציון של רכיב אחד מזכה בנקודה אחת.

אם לא צוין אף אחד מהרכיבים המרכזיים, יש לתת נקודה אחת אם צוינו פרטים אחרים על אודות תוכן ההחלטה (גישה חופשית לירושלים, דברי הוקרה לברנדוט וכו').

ג.

משקל – 2 נקודות

רכיבי התשובה:

החלטות עצרת האו"ם הן בגדר המלצה לא מחייבת – מלוא הנקודות (2)

הנחיות נוספות:

אם לא ניתנה תשובה נכונה, ניתן לתת נקודה אחת אם התלמיד כתב כי ההחלטה מוזכרת ביוזמת השלום הסעודית.

פרק שני – 22 נקודות

2. האמנה החברתית

א.

משקל – 4 נקודות

רכיבי התשובה המלאה:

הסכם של בני אדם בינם לבין עצמם לכונן מדינה (מעבר ממצב הטבע למצב אזרחי / פיקציה פילוסופית).

הסכם בין שווים.

העברת זכויות מהפרט לחברה / העברת זכויות מהפרט לממשל.

סמכות הממשל לשלוט ניתנת לו על ידי בני האדם עצמם / סמכות הממשל לשלוט אינה נובעת ממישהו שאינו האזרח עצמו (כגון הכוח, האל, הטבע וכו').

הנחיות נוספות:

ציון של לפחות 3 רכיבים מזכה במלוא הנקודות (4).

טבלת הנקודות לתשובה לא מלאה:

2 נקודות – ציון של שני רכיבים.

1 נקודות – ציון של רכיב אחד.

ב.

משקל – 4 נקודות

רכיבי התשובה המלאה:

לוק – בני האדם שעושים הסכם שומרים לעצמם את הזכויות הטבעיות העיקריות (הזכות לחיים, לחירות ולרכוש). רוסו – בני האדם שעושים הסכם מוותרים על כל הזכויות הטבעיות שלהם ומקבלים מהריבון זכויות אזרחיות.

לוק – סמכות הריבון מוגבלת על ידי הזכויות הטבעיות. רוסו – סמכות הריבון אינה מוגבלת.

לוק – הגוף המחוקק הריבוני הוא פרלמנט. רוסו – הגוף המחוקק הריבוני הוא אספת העם / לוק – בסיס תפיסתו הוא תיאולוגי-נוצרי. רוסו – בסיס תפיסתו הוא חילוני.

הנחיות נוספות:

ציון של כל שלושת הרכיבים או של הרכיבים 1 ו-2 מזכה במלוא הנקודות (4).

טבלת הנקודות לתשובה לא מלאה:

2 נקודות – ציון של שני רכיבים (מלבד 2+1).

1 נקודות – ציון של רכיב אחד.

כאשר ברכיב מוצגות תפיסות של הוגה אחד בלבד, התשובה נחשבת כלא נכונה.

ג.

משקל – 4 נקודות

הנחיות:

זוהי שאלה פתוחה הבודקת יכולת של חשיבה עצמית והבעת דעה. במתן הציון אין להתייחס לתוכן הדעה.

קני המידה לתשובה מצוינת:

ניתנה תשובה לשאלה שנשאלה.

התשובה מבוססת על הידע של החומר, והעובדות בה נכונות לכאורה.

התשובה מנומקת היטב ובהרחבה.

התשובה מוצגת באופן עקבי וללא סתירות.

עקרונות הניקוד:

4 נקודות – תשובה מצוינת (עונה על כל 4 קני המידה באופן מושלם).

3 נקודות – תשובה טובה (עונה על כל 4 קני המידה, אך באחד מהם יש פגמים).

2 נקודות – תשובה בינונית (תשובה בעייתית יותר מתשובה טובה, אך עוברת במידה משמעותית מבחינת 2 קני מידה לפחות).

1 נקודות – תשובה חלשה (תשובה בעייתית יותר מתשובה בינונית, אך עונה לפחות על קנה מידה אחד בצורה מסוימת).

0 נקודות – תשובה גרועה במיוחד או היעדר תשובה.

דוגמאות לקווי עמדות אפשריים (אין לראות במובא להלן רשימה כוללת):

שתי הגישות אינן רלוונטיות: כי תפיסות אחרות (היסטורית, תועלתנית וכו') מתאימות יותר לחברה הדמוקרטית המודרנית / כי מדובר בתפיסות פיקטיביות (לא מדעיות) / כי עקרונותיהן כוזבים מבחינה מוסרית (ערכית) / כי ישנן תפיסות אמנה אחרות שמתאימות יותר לחברה המודרנית (לתת דוגמאות).

גישתו של לוק רלוונטית יותר: כי היא ליברלית יותר (שמה דגש על זכויות טבעיות) / כי היא תואמת יותר את אופי משטר הנציגים הקיים במדינות דמוקרטיות כיום.

גישתו של רוסו רלוונטית יותר: כי היא דמוקרטית יותר / כי היא מאפשרת ממשל יעיל יותר.

שתי הגישות רלוונטיות באותה מידה: כי מה שחשוב אצל שני ההוגים אינו קשור להבדלים ביניהם, אלא לעקרונות שתקפים עבור חברה דמוקרטית (יש לפרט את העקרונות) / כי ההבדלים ביניהן היטשטשו עם הזמן.

3. חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו

א.

משקל – 5 נקודות

התשובה: לקבל.

ב.

משקל – 5 נקודות

התשובה:

חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו מאפשר שימוש בתקנות לשעת חירום לצורך פגיעה בזכויות המצוינות בו רק לתכלית ראויה (ולתקופה ובמידה שלא יעלו על הנדרש). מניעת הידלדלות אוכלוסיית הג'ינג'ים אינה תכלית ראויה.

הנחיות נוספות:

תשובה מלאה מזכה במלוא הנקודות (5).

תשובה שכוללת את המשפט האחרון בלבד היא תשובה לא מלאה ומזכה ב-3 נקודות.

כל שאר האפשרויות – 0 נקודות.

אין לזכות בנקודות תשובות "יצירתיות" המכניסות נסיבות נוספות שלא צוינו בשאלה, כגון המצאת מצב נסיבתי שבו הידלדלות הג'ינג'ים מהווה איום חברתי-כלכלי של ממש, אשר הופך את מניעת בריחתם לתכלית ראויה. עם זאת, עבור תשובה יצירתית במיוחד ניתן לתת בונוס של 2 נקודות, ובלבד שהתלימד מראה שהוא יודע שהדבר העיקרי שעמו הוא צריך להתמודד הוא עקרון "התכלית הראויה".

פרק שלישי – 22 נקודות

4. לאומיות ומדינת לאום

א.

משקל – 4 נקודות

רכיבי התשובה המלאה:

האנושות מחולקת ללאומים.

סוגים שונים של לאומיות חלוקים לגבי כיצד מגדירים "לאום". אך באופן כללי מדובר בקבוצה מוגדרת של אנשים בעלי מאפיינים תרבותיים משותפים (להבדיל מדת, למשל, שיכולה לנסות להתפשט בקרב האנושות כולה).

הלאום זכאי להגדרה עצמית במסגרת מדינה עצמאית.

רצוי שגבולות המדינה יחפפו את גבולות הלאום.

הנחיות נוספות:

ציון של לפחות 3 רכיבים מזכה במלוא הנקודות (4).

טבלת הנקודות לתשובה לא מלאה:

3 נקודות – ציון של שני רכיבים.

1 נקודות – ציון של רכיב אחד.

ב.

משקל – 4 נקודות

רכיבי התשובה המלאה:

מובן אחד – מדינה ריבונית מודרנית שמרבית אוכלוסייתה הבגירה הם אזרחים ושאין בה חלוקה ממוסדת לשכבות אוכלוסייה הנהנות מרמת זכויות שונה. מובן אחר – מדינה שמרבית תושביה שייכים לאותו לאום ושהיא בעלת מאפיינים תרבותיים של אותו לאום.

הובאה לפחות דוגמה אחת לכל אחד משני המובנים של מדינת לאום.

הוסבר כיצד כל מובן מודגם על ידי הדוגמה שהובאה.

הנחיות נוספות:

ציון של כל שלושת הרכיבים מזכה במלוא הנקודות (4).

טבלת הנקודות לתשובה לא מלאה:

2 נקודות – רכיבים 2+1.

1 נקודות – רכיב 1.

0 נקודות – שאר המקרים.

כאשר ברכיב 1 מוצג רק מובן אחד, התשובה נחשבת לא נכונה.

בנוגע לדוגמאות יש להביא בחשבון שלגבי מדינות רבות קיימת מחלוקת האם הן מדינות לאום רק במובן הראשון או גם במובן השני. יש לקבל, למשל, את התשובה המגדירה את ארצות-הברית או שווייץ כמדינות לאום במובן השני, אף שיש נטייה לראות בהן מדינות לאום רק במובן הראשון.

אין לקבל את הדוגמאות של מדינות עתיקות (כגון

האימפריה הרומית) כמדינות לאום במובן הראשון, שכן קיימת בהן התייחסות שכבתית מובהקת לתושבים.
ג.

משקל – 4 נקודות

הנחיות:

זוהי שאלה פתוחה הבודקת יכולת של חשיבה עצמית והבעת דעה. במתן הציון אין להתייחס לתוכן הדעה.

קני מידה לתשובה מצוינת:

ניתנה תשובה לשאלה שנשאלה.

התשובה מבוססת על הידע של החומר, והעובדות בה נכונות לכאורה.

התשובה מנומקת היטב ובהרחבה.

התשובה מוצגת באופן עקבי וללא סתירות.

עקרונות הניקוד:

4 נקודות – תשובה מצוינת (עונה על כל 4 קני המידה באופן מושלם).

3 נקודות – תשובה טובה (עונה על כל 4 קני המידה, אך באחד מהם יש פגמים).

2 נקודות – תשובה בינונית (תשובה בעייתית יותר מתשובה טובה, אך עוברת במידה משמעותית מבחינת 2 קני מידה לפחות).

1 נקודות – תשובה חלשה (תשובה בעייתית יותר מתשובה בינונית, אך עונה לפחות על קנה מידה אחד בצורה מסוימת).

0 נקודות – תשובה גרועה במיוחד או היעדר תשובה. דוגמאות לקווי עמדות אפשריים (אין לראות במובא להלן רשימה כוללת):

רלוונטיות במלואה: כי היא צודקת מבחינה ערכית-מוסרית / כי היא הכי מתאימה למשטר הדמוקרטי / כי מדובר במבנה היציב ביותר בחברה המודרנית / כי מדובר במבנה הנפוץ ביותר בחברה המודרנית.

רלוונטיות אך זקוקה לתיקון: עקרונותיה תקפים אך נשארים בגדר אוטופיה / יש להביא בחשבון את קיום המיעוטים הלאומיים / יש מתח בינה לעקרון זכויות הפרט / הגלובליזציה החלישה את המדינה הריבונית.

אינה רלוונטית: כי אין לקבלה מבחינה ערכית-מוסרית

/ כי יש חלוקה טובה יותר מאשר החלוקה ללאומים (פרט – איזו) / כי עדיף לחתור למדינה רב-לאומית / כי עדיפה מדינה עולמית / כי אני בכלל נגד קיום של מדינות.

5. חוק השבות

א.

משקל – 5 נקודות

התשובה: לקבל את העתירה.

ב.

משקל – 5 נקודות

התשובה:

חוק השבות מאפשר לבן זוג של יהודי לעלות ארצה. כלל זה תקף גם אם בן הזוג היהודי של לא-יהודי נפטר.

הנחיות נוספות:

תשובה מלאה מזכה במלוא הנקודות (5).

התשובה שכוללת את המשפט הראשון בלבד היא תשובה לא מלאה ומזכה ב-3 נקודות.

כל שאר האפשרויות – 0 נקודות.

אין לזכות בנקודות תשובות "יצירתיות" המכניסות נסיבות נוספות שלא צוינו בשאלה, כגון המצאת מצב נסיבתי שבו המבקש הוא איש מאפיה בכיר ושר הפנים דוחה את בקשתו בשל הסכנה לשלום הציבור ובטחון המדינה. עם זאת, עבור תשובה יצירתית במיוחד ניתן לתת בונוס של 2 נקודות, ובלבד שהתלמיד מראה שהוא יודע שהדבר העיקרי שעמו הוא צריך להתמודד הוא השאלה אם מותר לבן הזוג הלא-יהודי לעלות אם בן זוגו היהודי נפטר.

פרק רביעי – 10 נקודות

6. הציבור הדתי הלאומי (יהודי)

א.

משקל – 2 נקודות

רכיבי התשובה האפשריים:

מנהלים אורח חיים יהודי-דתי (לפי ההלכה האורתודוקסית).

מזדהים עם הציונות והמדינה היהודית.

מעורבים בחיי החברה היהודית-הציונית / משרתים בצה"ל.

נורמות של לבוש / כיפות סרוגות.

הנחיות נוספות:

ציון של 2 רכיבים מזכה במלוא הנקודות (2).

ציון של רכיב אחד מזכה בנקודה אחת.

ב.

משקל - 2 נקודות

רכיבי התשובה האפשריים:

חינוך ממלכתי-דתי.

ישיבות הסדר.

אוניברסיטת בר-אילן.

מפד"ל / סיעת הבית היהודי / מימד.

תנועות נוער (לפרט, למשל – תנועת בני עקיבא).

ארגוני רבנים (לפרט – למשל, צהר או רבני יש"ע).

אמצעי תקשורת (לפרט – למשל, ערוץ 7).

גוש אמונים.

עמותות (לפרט).

הנחיות נוספות:

ציון של 2 רכיבים מזכה במלוא הנקודות (2).

ציון של רכיב אחד מזכה בנקודה אחת.

יש לקבל את הרבנות הראשית או את המועצות הדתיות כרכיב אם קיימת הסתייגות המצביעה על כך שהתלמיד מודע למאבק בין הציבור החרדי לציבור הדתי-הלאומי על השליטה במוסדות אלו.

יש לקבל כרכיב ציון מפלגה דוגמת האיחוד הלאומי שחלק ניכר ממצביעיה שייכים לציבור הדתי-הלאומי, אם מצורף הסבר המצביע על כך שהתלמיד מודע לכך שאלה אינן מפלגות דתיות גרידא.

ניתן לקבל תשובות נוספות, לשיקול דעתו של המעריך.

ג.

משקל - 6 נקודות

רכיבי התשובה המלאה:

זרם "חרדי-לאומי" – פרשנות לחומרה של ההלכה (במיוחד בתחום הצניעות), העדפת סמכות הרבנים על הסמכות האזרחית, קיום חברתי נפרד מהציבור הכללי.

זרם "מרכז הרב" – דגש על הציונות כגאולה, ערך ההתיישבות, החמרה הלכתית (אך בדרך כלל תוך הפרדה ברורה מהרבנים החרדים), לרוב קבלת הסמכות האזרחית כניצבת מעל הסמכות הרבנית.

זרם "המזרחי" – פרשנות מקלה של ההלכה בתחומים רבים, מעורבות מלאה בחייו החברתיים של הציבור הכללי, העדפת הסמכות האזרחית על הסמכות הרבנית.

הנחיות נוספות:

כל רכיב מזכה ב-2 נקודות.

התשובה המלאה על כל רכיב צריכה לכלול שם של הזרם וציון של אחד המאפיינים שלו.

השמות לעיל הם רק שמות לדוגמא. יש לקבל כל שם של זרם כל עוד ברור במה מדובר.

ניתן לקבל כרכיב ציון של תת-זרמים נוספים.

פרק חמישי - 40 נקודות

7. תפקידי הכנסת

משקל - 8 נקודות

רכיבי התשובה המלאה:

חקיקה.

הבעת אמון בממשלה / הבעת אי-אמון בממשלה / פיקוח על הממשלה

הנחיות נוספות:

ציון של 2 רכיבים מזכה במלוא הנקודות (8).

ציון של רכיב אחד מזכה ב-3 נקודות.

8. אחריות מיניסטריאלית

משקל - 8 נקודות

רכיבי התשובה המלאה:

שונה מהאחריות האישית (החלה על מעשיו או מחדליו של השר עצמו).

הינה על המעשים או המחדלים של הכפופים לשר.

הנחיות נוספות:

ציון של 2 רכיבים מזכה במלוא הנקודות (8).

ציון של רכיב 2 מזכה ב-5 נקודות.

ציון של רכיב 1 מזכה ב-2 נקודות.

9. מינוי שופטי העליון

משקל - 8 נקודות

רכיבי התשובה המלאה:

על ידי ועדה ובה 9 חברים - שופטים ואנשי ציבור (3 שופטי העליון, שר המשפטים [שהוא יו"ר הוועדה], שני חברי כנסת [מקובל שאחד מהם מהקואליציה והאחר מהאופוזיציה], שני נציגים של לשכת עורכי הדין).

שופט נבחר רק ברוב של לפחות 7 מתוך 9 חברי הוועדה (על פי תיקון מאוחר לחוק שהיה קודם לכן).

הוועדה ממליצה, ובאופן פורמלי הנשיא הוא הממנה את השופטים.

הנחיות נוספות:

ציון מדויק של שני רכיבים (מתוך השלושה) מזכה במלוא הנקודות (8).

ציון של רכיב 2 בלבד מזכה ב-5 נקודות.

ציון מדויק של רכיב 1 בלבד מזכה ב-5 נקודות.

ציון של רכיב 3 מזכה ב-3 נקודות.

המפה המפלגתית

10. האיחוד הלאומי

משקל - 8 נקודות

רכיבי התשובה המלאה ומשקלם:

יעקב כ"ץ (3 נקודות).

באופוזיציה (1 נקודות).

בעד שליטה ישראלית בכל השטחים (לרבות סיפוח מלא או חלקי שלהם) (4 נקודות).

הנחיות נוספות:

ברכיב 3 - יש לתת 2 נקודות עבור תשובה חלקית.

11. ישראל ביתנו

משקל - 8 נקודות

רכיבי התשובה המלאה ומשקלם:

אביגדור ליברמן (3 נקודות).

בקואליציה (1 נקודות).

חילופי שטחים לפי עיקרון של הפרדה דמוגרפית קרבית (4 נקודות).

הנחיות נוספות:

ברכיב 3 - יש לתת 2 נקודות עבור תשובה חלקית.

12. מפלגת העבודה

משקל - 8 נקודות

רכיבי התשובה המלאה ומשקלם:

שלי יחימוביץ' (3 נקודות).

באופוזיציה (1 נקודות).

פשרה טריטוריאלית בהתבסס על קווי 1967, אך תוך שמירה על השכונות היהודיות של ירושלים וגושי ההתיישבות (4 נקודות).

הנחיות נוספות:

ברכיב 3 - יש לתת 2 נקודות עבור תשובה חלקית.

13. ברית לאומית דמוקרטית (בל"ד)

משקל - 8 נקודות

רכיבי התשובה המלאה ומשקלם:

ג'מאל זחאלקה.

באופוזיציה.

בעד נסיגה מלאה של ישראל לגבולות 1967.

הנחיות נוספות:

ברכיב 3 - יש לתת 2 נקודות עבור תשובה חלקית.

- 1 תיאור תוכנית הלימודים והשינויים שחלו בה עד 2013 מבוססים על דן אבנן "מחקר ומדיניות בהוראת אזרחות במערכת החינוך העל-יסודית בישראל" (סקירה שהוכנה בעבור האגודה הישראלית למדע המדינה, 2013) <http://spotidoc.com/doc/2610906/%D7%93%D7%9F-%D7%90%D7%91%D7%A0%D7%95%D7%9F-%D7%90%D7%AA%D7%A8-%D7%94%D7%90%D7%92%D7%95%D7%93%D7%94-%D7%94%D7%99%D7%A9%D7%A8%D7%90%D7%9C%D7%99%D7%AA-%D7%9C%D7%9E%D7%93%D7%A2-%D7%94%D7%9E%D7%93%D7%99%D7%A0%D7%94> (נדלה ביום 17.12.2016); הדר ליפשיץ, מרדכי חזיה, יעקב כץ ומיכל נויבאר "שילובי תכנים, ערכים ומיומנויות בהוראה ולמידה של נושא האזרחות על פי תכנית הלימודים" (טרם פורסם).
- 2 להיות אזרחים: דו"ח הועדה בראשות פרופ' מרדכי קרמיצר 3 (1996) http://meyda.education.gov.il/files/Mazkirut_Pedagogit/Mate/DokhKremnitzerFull.docx
- 3 שם, בעמ' 30.
- 4 שם, בעמ' 16 (ההדגשות במקור).
- 5 חנה אדן וחרדה אשכנזי מדרוך להוראת מקצוע האזרחות (ירושלים: משרד החינוך - האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים, תשס"ו) http://meyda.education.gov.il/files/Tochniyot_Limudim/Ezracut/MadalEzrachut.pdf
- 6 הנושא היה אחד משני נושאי הבחירה, וניתנו עליו 50 נקודות. מכיון שכ-90% מהתלמידים למדו נושא זה, כ-45% מצויניהם של כלל התלמידים היו על הנושא של ערביי ישראל.
- 7 אדן ואשכנזי, לעיל הערה 5, בעמ' 68.
- 8 "ההצדקות למדינת הלאום מנקודת מבט דמוקרטית". אבנן (ולעיל הערה 1) תיאר בהרחבה את השינויים שהוכנסו בתוכנית הלימודים, אך לא פירט שינוי חשוב זה, וגם לא את שינוי הטיפולוגיה בנושא של "מדינת לאום" ו"מדינת כל אזרחיה" ואת הוספת הלימוד על המיעוטים.
- 9 אברהם דיסקין **משטר ופוליטיקה בישראל: יסודות האזרחות** (ירושלים: מגי, 2011), דוד שחר **ישראל - מדינה יהודית ודמוקרטית: ספר לימוד באזרחות לחטיבה העליונה לבתי הספר הממלכתיים והממלכתיים-דתיים** (תל-אביב: נגרת, 2013), בלהה אלפרסון **להיות אזרחים בישראל - במדינה יהודית ודמוקרטית** (ירושלים: משרד החינוך - המזכירות הפדגוגית, 2016).
- 10 יצחק גייגר "לימוד אזרחות בישראל: אינדוקטרינציה חד-כיוונית" (נייר עמדה, ירושלים: המכון לאסטרטגיה ציונית, 2009); הלל וורמן דילמות בהקניית ידע והכנה פוליטיים במערכת החינוך הישראלית (חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, 2013); אבנן, לעיל הערה 1.
- 11 בספר החדש (אלפרסון, לעיל הערה 9) העקרונות מופיעים באופן דומה בתרשים בעמ' 136.
- 12 <http://www.civic.cet.ac.il/>

- 13 דוגמה להגדרה משובשת של הזכויות, המוטמעת נכון להיום בחומרי הלמידה, היא הגדרת המושג "חופש מדת" ב"מחווון המושגים". ההגדרה מרחיבה את החופש מדת יותר מחופש הדת, בניגוד למקובל. עיינו דני סטטמן וגדעון ספיר **דת ומדינה בישראל: עיון פילוסופי-משפטי** (חיפה: אוניברסיטת חיפה וידיעות ספרים, 2014).
- 14 דיסקין, לעיל הערה 9.
- 15 המכתב שקיבל דיסקין מאותו גורם הוצג לכותב (ה' ל.). מכיוון שמדובר בתכתובת פנימית שלא נועדה לפרסום, בחרתי לא לפרסם את שמו של כותב המכתב.
- 16 מתוך משרד החינוך "נהלים למינוי ופעולת ועדת מקצוע או ועדות לתוכניות לימודים" (1.6.2016) http://meyda.education.gov.il/files/Mazkirut_Pedagogit/portal/VeadotMiktzoa.pdf
- 17 שם, ס' 3 (וההדגשה במקור).
- 18 אדר כהן "מה בין לימודי האזרחות ובין חינוך אזרחי? מבט מתוך מערכת החינוך הפורמלית" **חינוך אזרחי בישראל** בעמ' 62 (דן אבנן עורך, תל-אביב: עם עובד, 2013).
- 19 שם.
- 20 חוזר מפמ"ר אזרחות תשע"ז/1 (14.11.2016) http://meyda.education.gov.il/files/Mazkirut_Pedagogit/ezrachut/2017.pdf
- 21 מבקר המדינה "חינוך לחיים משותפים ולמניעת גזענות - דוח ביקורת מיוחד" (ספטמבר 2016) <http://www.mevaker.gov.il/he/Reports/Pages/545.aspx>
- 22 משרד החינוך - המזכירות הפדגוגית, האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים "אזרחות - תכנית הלימודים בחטיבה העליונה לבתי ספר יהודיים (כלליים ודתיים) ערביים ודרוזיים" (מהדורה מעודכנת, תשע"א).
- 23 שם.
- 24 בעיה נוספת בנושא הזכויות, אשר תוצג לקמן, היא לימודם באופן מעוות ולא-מדויק.
- 25 כך לפי הנתונים שהוצגו בשנים תשע"א-תשע"ד. בשנתיים האחרונות הנתונים מוסתרים ואינם ידועים.
- 26 מכתב מאסף מלאך, יו"ר ועדת המקצוע אזרחות, לחברי הוועדה (ספטמבר 2015) (להלן: מכתב יו"ר הוועדה) המכתב נשלח בספטמבר 2015, אך הדברים טרם יושמו.
- 27 עיינו, כדוגמה, בחוזר מפמ"ר אזרחות תשס"ז, עמ' 5-7.
- 28 מכתב יו"ר הוועדה, לעיל הערה 27 (וההדגשה במקור).
- 29 המבחן חובר בתקופת הכנסת התשע-עשרה.

פורום קהלת

פורום קהלת הוא מכון מחקר השוכן בירושלים ופועל לעיגון מעמד הקבע של ישראל במדינת הלאום של העם היהודי, לחיזוק הדמוקרטיה הישראלית, קידום חירות הפרט ועידוד יישום עקרונות השוק החופשי בישראל. הפורום איננו מפלגתי ונשען על מקורות עצמאיים פרטיים ללא מימון ישיר או עקיף ממדינת ישראל או מכל ישות מדינית אחרת. כל תוצרי הפורום מוגשים למקבלי ההחלטות ולציבור ללא תמורה.

פורום קהלת (ע"ר)

רח' עם ועולמו 8

ירושלים, 9546306

טל' 02-6312720

פקס' 02-6312724

office@kohelet.org.il

www.kohelet.org.il

ISBN 978-965-7674-39-0

9 789657 674390